

FOKKO BOSKER

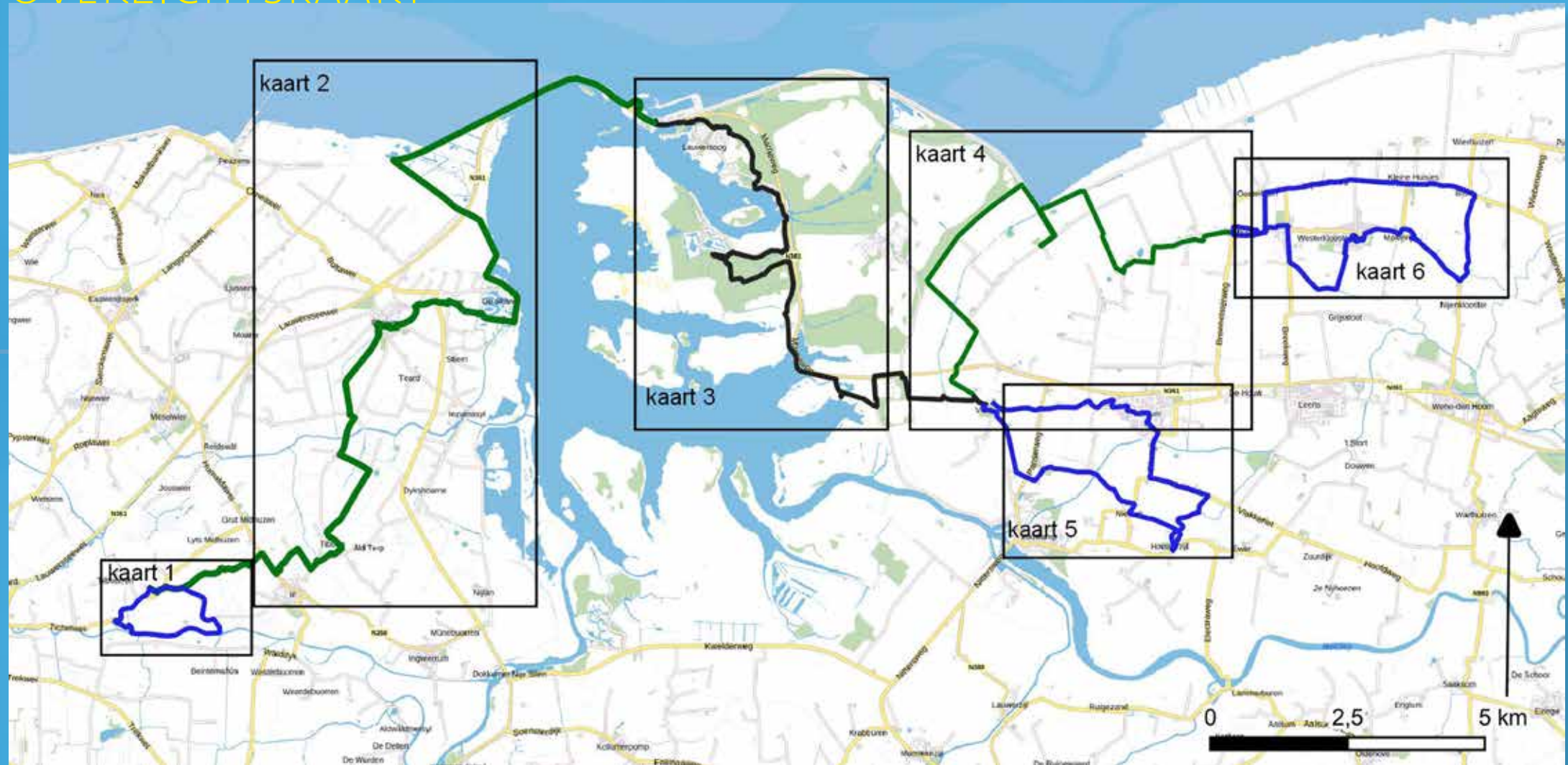
HET ZILTEPAD

LANGS DE
RUIGE RAND
VAN HET
NOORDEN

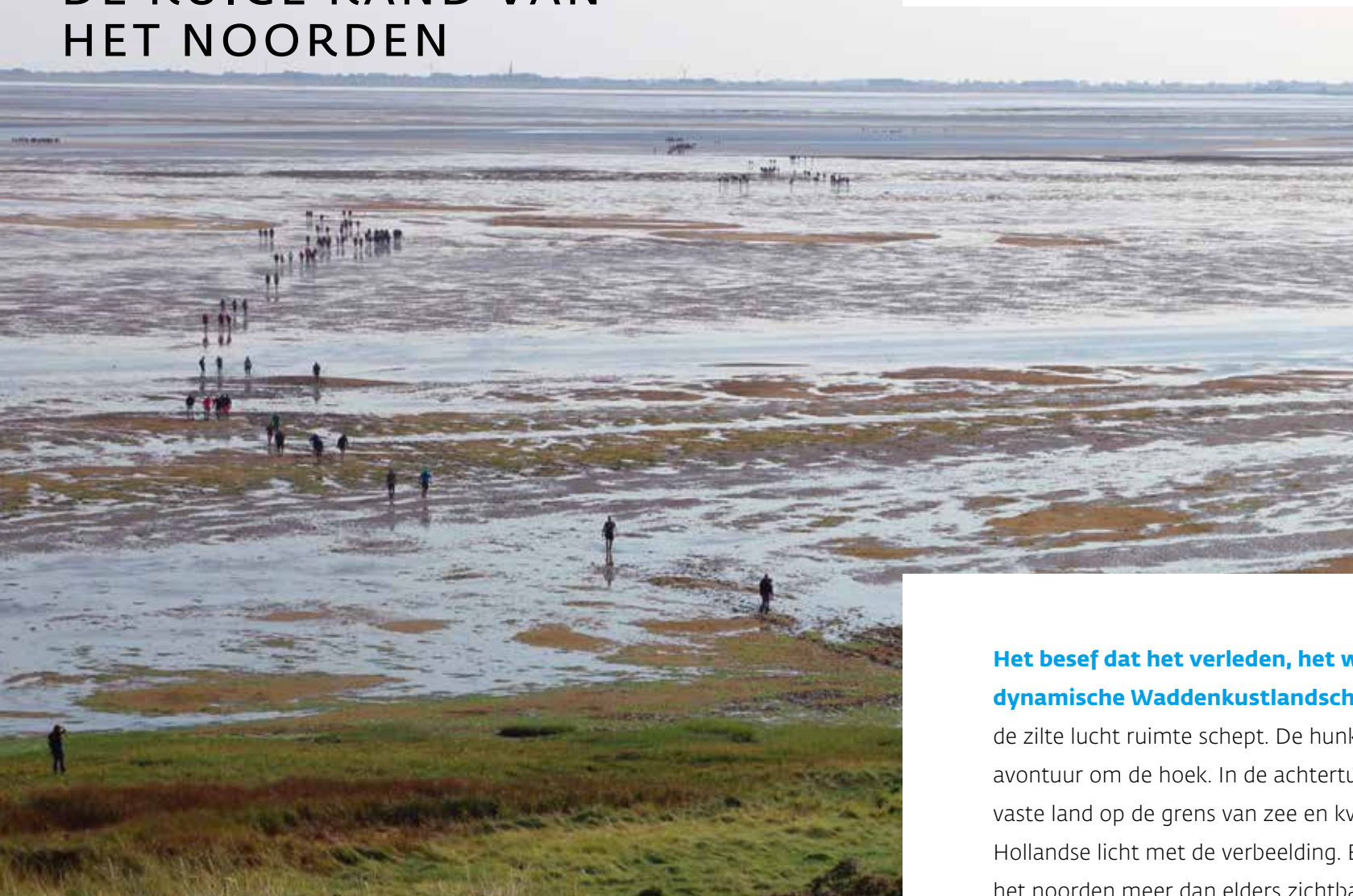

OVERZICHTSKAART

INLEIDING

WELKOM OP HET ZILTEPAD - LANGS DE RUIGE RAND VAN HET NOORDEN

HET MOEST ER EENS VAN
KOMEN. DE TIJDGEEST IS ER
RIJP VOOR

Het besef dat het verleden, het waard is om te koesteren, dat het dynamische Waddenkustlandschap tot de verbeelding spreekt. Dat de zilte lucht ruimte schept. De hunkering naar vrijheid, ontmoeting en avontuur om de hoek. In de achtertuin van Nederland, de rafelrand van het vaste land op de grens van zee en kwelderwallen, speelt het beroemde Hollandse licht met de verbeelding. En dat spel van de elementen, die in het noorden meer dan elders zichtbaar is, leidde tot een idee.

Want wat springt er staande in dat weidse landschap van de Waddendelta het meest in het oog: de kerktorens die het vlakke land van perspectief voorzien. Het zijn bakens die een richtsnoer en oriëntatiepunt vormen. Zowel vanaf zee als vanaf het land. De kerken vertellen een verhaal van gemeenschapszin en de plekken waar ze staan ademen een lange historie. Bovendien verbinden ze het dorp met het omringende landschap. Deze kerken langs de Waddenkust, de ruige rand van het noorden, legden de basis voor een samenwerking tussen de Alde Fryske Tsjerken en de Groninger Kerken om een route langs de Waddenkust te ontwerpen. En wat is een betere naam om die te typeren dan het Ziltepad. Een route die door de kuststrook slingert als een kleurige serpentine.

In het kustgebied komt veel samen. Vanuit aardkundig oogpunt is het interessant vanwege het spel van zee, zand en klei. Vanwege het stijgen en weer dalen van de zeespiegel, in het verleden op het ritme van de IJstijden, tegenwoordig vooral vanwege de versnelde klimaatverandering. Soms valt voorheen zeebodem lange tijd droog, dan weer is het water de bovenliggende partij. Op die grens van water en land ligt de kiem van het leven zoals wij dat kennen en waaruit wij als mens zijn voortgekomen. Die levenslust die proef je nog altijd.

De kwelders met getijdengeulen, prielen, krekens en het opkomende en zich weer terugtrekkende water murmelen elke dag opnieuw een aanstekelijk lied. De wadvogels zingen er boven uit. Het is een oorspronkelijk landschap, zoals we dat nog

maar weinig zien in Nederland. Volgens sommigen de laatste wildernis, maar hoe dan ook een bijzondere ervaring. Toch vertoont ook het ingedijkte land sporen van dat wilde verleden.

De geschiedenis van de Waddenkust deint mee op de golven van de zee. In de laatste IJstijd viel de Noordzee grotendeels droog en trokken mammoet- en rendierjagers over de zeebodem naar het huidige Verenigd Koninkrijk. Vervolgens steeg het waterpeil maar bleven de kwelder- en oeverwallen en zandkoppen langs gletsjerrivieren en aan de kust geschikt om seizoensgebonden jachtkampen op te slaan.

En weer later ontdekten de eerste boeren, die landbouw en veeteelt combineerden met de jacht en visvangst, de ideale ligging van de hoogten vlakbij het water. En zo naderen we de eerste

geschreven berichten die we aan de Romeinen danken en die refereren aan een volk dat te midden van het water leeft. Deze eerste Friezen waren de wegbereiders voor de latere kolonisatie vanaf 500 na Christus. De nieuwkomers vestigden zich op eerder opgeworpen woonheuvels die we nu als terp, werf, warft of wierde kennen. Het woord zou etymologisch verbonden zijn met 'weren', in de betekenis van zich verdedigen. Het waren ook bij uitstek de plekken waar kerken verrezen. Bijna elke hoogte van betekenis had er wel een.

De eerste kerken vervingen de heiligdommen van de gekerstende Friezen. Ze waren een teken van de sporen die missionarissen als Bonifatius, Liudger en Willibrord tijdens hun reizen nalieten. Bewijs ook van de toenemende invloed van kloosterorden. De meest logische plek voor een

kerk was op het relatief veilige hoger gelegen land, de kwelderwallen waarop de terpen en wierden verrezen. Dat verklaart waarom de kerken en de dorpen in een gebogen lint achter elkaar liggen als opeenvolgende golven van de zee. Want het land schoof vanaf de middeleeuwen beetje bij beetje op, steeds verder noordwaarts. En de dijken, de dorpen en de kerken volgden dat patroon op de voet. Tot in de twintigste eeuw.

De kerken, de dorpen, de dijken en de boeren in hun vrijwel onlesbare landhonger zijn nauw met elkaar verweven in de meer recente geschiedenis van de Waddenkuststrook. Ze reiken elkaar de hand, maar ontdekken ook de grenzen aan menselijke expansiedrift. En daarmee komen we terecht in een nieuwe tijd waarin de voormalige rafelrand zich kan ontplooiën tot een vooruitstrevend voorland waarin de dynamiek van het landschap als leidraad dient.

De kerken die vaak centraal in de dorpen liggen en als vanouds een trefpunt waren van de gemeenschap, kunnen die rol op een andere wijze invullen. Niet meer louter vanuit een religieus

perspectief, maar vanuit een bredere behoefte naar zingeving, stilte en bezinning. Een plek om elkaar te ontmoeten en nieuwe horizonten te schetsen. Niet alleen om te praten, maar ook om te ontwikkelen en te beleven. Zo stellen de kerken in de Waddenkust hun deuren open voor kunst, cultuur, muziek en dorpsbijekomsten. Om zo aan diegene die het wil een nieuwe ervaring te bieden.

Het Ziltepad is daarmee niet alleen een route, maar ook een diepgaande kennismaking met het land, de mensen, de cultuur en de natuur en de elementen die hier deels vrij spel hebben. Het is ook een spiegel die we ons voor kunnen houden en wie weet leidt dat tot zinnenprikkelende ontdekkingen. Wij nodigen u graag uit en heten u welkom op het Ziltepad. Dat het vreugde, inzicht en onvoorziene verbindingen tot stand mag brengen.

Ruth ter Voort en Fokko Bosker
Ontwikkelaars en verkenners van het Ziltepad
Een initiatief van Alde Fryske Tsjerken en Groninger Kerken

TRAJECT

EASTRUM – LAUWERSOOG

23,4 KM

VAN OUD NAAR NIEUW LAND: EEN TIJDREIS NAAR LAUWERSOOG

Eastrum is een goede plek om op het Ziltepad aan te doen. Er komen veel tijdslagen samen in dit kleine, intieme op een deels afgegraven terp gelegen dorp. De met klinkers ingelegde straten en stegen lopen vanaf de rand schuin omhoog naar de Sint-Nicolaaskerk. De vroegste bewoning voert terug naar de boerenkolonisten van de Trechterbeker-cultuur. Er zijn vondsten gedaan van een nederzetting die dateert van 2950 tot 2850 voor Christus.

Eastrum heeft dus oude papieren en dat heeft alles te maken met het feit dat de bewoning ontstond op een kleine dekzandkop in het midden van een uitgestrekt kweldergebied. In de periode van de eerste bewoning steeg de zeespiegel geleidelijk, vormden zich strandwallen met daarachter uitgestrekte veengebieden op klei. Deze moerassen stonden onder invloed van het zoute water, maar werden allengs zoeter. Het wonen op het hoge zand grenzend aan de vruchtbare zandige klei die de zee bij hoogwater en overstromingen achterliet had grote voordelen. Er was vis in overvloed en veeteelt en akkerbouw zorgden voor extra voedsel.

In de bronstijd kwam het water zo hoog dat bewoning niet meer mogelijk was. Vanaf de zesde eeuw voor Christus raakte het gebied weer bewoond. De nieuwkomers begonnen drie eeuwen later de eerste terpen op te werpen om zich te vergewissen van droge voeten. Het bleef een gunstig gelegen plek, ingeklemd tussen twee getijdengeulen en daarop afwaterende kreken. Die zijn in het slotenpatroon en de verkaveling nog zichtbaar. In het noordwesten lag het Paezens-bekken, een getijdengeul die tot aan Ie diep doordrong in het land. Aan weerszijden van de geulen lagen hogere kwelder- en oeverwallen. Na verloop van tijd slibden de getijdenbekkens en de getijdengeul

dicht. Een tweede getijdengeul reikte vanaf 100 na Christus vanuit de latere Lauwerszee tot aan Dokkum. Het restant daarvan is zichtbaar in het gekanaliseerde Dokkumer Grootdiep.

De lichte afdruk van de zee in het landschap is op deze tocht tussen Eastrum en Lauwersoog nog altijd zichtbaar. Ze zijn eigenlijk alleen wandelend of op de fiets te ervaren, want de hoogteverschillen bedragen vaak slechts een paar meter. Vooral rond Eanjum tekenen de kwelderwallen zich duidelijk af, maar ook onderweg bij Ie of Tibma verraden het radiale stratenpatroon en de opduikende hoogten in het land de oude onderliggende bodemstructuren.

Over de Skoallestrjitte loop ik licht omhoog naar de Sint-Nicolaaskerk die nog maar net met de toren uitsteekt boven de daken en het groen. De karakteristieke zadeldaktoeren is twaalfde-eeuws, de kerk is in de veertiende eeuw gebouwd om de voorganger te vervangen. Nicolaas van Myra is de beschermheilige van handelaren en zeelieden. Die kwam in de Friese delta goed van pas. Er zijn veel meer aan de heilige Nicolaas gewijde kerken in het kustgebied. Bij de restauratie van 1974 zijn mogelijk zestiende-eeuwse muurschilderingen van drie kerken ontdekt. Het zouden de kerken van Dokkum, Kollum of Holwert kunnen zijn. De kerk is vanaf half negen tot eind van de middag open.

Ik ben aan de vroege kant en rammel vergeefs aan de deurklink. 'Jij bent een vroege vogel zeg', merkt beheerder Bernard Keizer op. Op een draffe komt hij vanuit huis aanlopen om de kerkdeur te openen. De kerk is tevens refugio, dus reizigers op de fiets of te voet kunnen er op een veldbed de nacht doorbrengen. Ik maak wat foto's van de kerk waarvan het rode baksteen zich behaaglijk warmt aan de ochtendzon. Keizer wuift mij vriendelijk uit terwijl ik de Terpleane afloop om het door krekken getekende weidelandschap met een hoog doorzon gehalte te verkennen. Er staat een stevige wind die aan de zomen van mijn T-shirt rukt. Maar de lucht is blauw en het uitzicht mateloos mooi. De kikkers heffen hun sonore koorzang aan. Uit de verte waait het geluid van ronkende trekkers mijn kant op. Over de Sânewei, een verharde veldweg, loop ik richting Ie. De steentjes knerpen onder de zolen. Het pad slingert door de landerijen. Over het fietspad langs de Humaldawei loop ik, hoe kan het ook anders, langs de plek waar ooit de bakstenen stins en latere state Humalda heeft gestaan. Het vruchtbare land was vanaf de middeleeuwen rijkelijk gezegend met de voorname behuizingen van vermogende boeren die zichzelf tot de adelstand verhieven. Alleen al Eastrum telde vier staten, het merendeel is verdwenen of heeft plaats gemaakt voor

boerderijen die in hun naam terugverwijzen naar de middeleeuwse oorsprong. Terwijl ik een foto maak, houdt een passerende fietser even in om 'het plaatje' niet te verstoren. Het blijkt de huidige bewoner van Klein Humalda te zijn. De boer vertelt dat een stins nu niet bepaald een luxe paleis was. 'Het was er een koude bedoening.' Echt jammer dat die merktekens uit vroegere tijden merendeels zijn verdwenen, vindt hij het niet. 'Aanzien vergaat, economie niet.' Waarmee hij verklaart waarom de boerderij, die al in 1511 is vermeld in de registers, er nog altijd staat. Die heeft volgens hem wel een economische bestaansreden.

Voor wie de tijd heeft, valt een bezoek aan Ie aan te raden. Het beschermde dorpsgezicht geeft een goed beeld van het radiale stratenpatroon dat de terp op een kwelderwal kenmerkt. Al enkele eeuwen voor de christelijke jaartelling begonnen boeren hun woonplek te verhogen. Ie lag in een landschap van krekken en zeearmen. De Sint-Gangulfuskerk dateert uit 1220. Opmerkelijk zijn de rijen kraagsteentjes, consoles genaamd, in de vorm van mensengezichten of dierenkoppen aan de bovenzijde van de zuid- en de noordmuur. Het zijn met de hand geboetseerde 'maskers' van mannen en vrouwen, honden, ossen, varkens en rammen.

Wie door de smalle straatjes dwaalt, doet er goed aan even aan te wippen bij It Braakhok, het enige museum in Nederland dat de bewerking van vlas tot linnen toont. De expositie is elke dag van 10.00 uur tot 17.00 uur geopend en vrij toegankelijk. Tot ongeveer 1960 werd in de omgeving nog veel vlas verbouwd. Het bewerken van het gewas tot linnen was zo arbeidsintensief dat het niet langer loonde. Om het vlas te verwerken moesten eerst de zaadknoppen verwijderd worden (repelen), daarna moest het tien dagen onder water staan om de vezels eruit te krijgen. Dat gebeurde door het vlas te 'braken' (breken). In 'It Braakhok' werkten mensen die moeite hadden de eindjes aan elkaar te knopen tegen een schamel loon. Het was een soort sociale werkvoorziening. Op kleine schaal zijn er weer boeren die experimenteren met de teelt van vlas voor het maken van linnen.

Terwijl ik ten westen van Ie de terp bij Tibma oploop zie ik aan mijn linkerhand wat bulten liggen, restanten van verlaten huisterpen. De buurtschap ligt op een relatief jonge terp uit de vijfde tot zevende eeuw. Het behoorde tot de kloosterbezittingen van Fulda, ooit gesticht door missionaris Bonifatius. Vanaf hier tot aan de terp van Eanjum wandel ik door weidevogelland. Langs de weg staan sporadisch wat bomen, met

name essen die elkaar met de kruin raken en zo een poort vormen naar de verderop gelegen polders. In de verte zie ik de torenspits van de Michaëlkerk oprijzen als een richtingwijzer. Het nadeel van de weidsheid is dat je ziet hoe ver het nog is, namelijk zo'n 7 kilometer. Het voordeel? Je kunt moeilijk verdwalen. De agrariërs hebben met succes de handen ineen geslagen en laten sommige weilanden plasdras staan. Het gras wordt er ook niet zo vroeg gemaaid en zo intensief bewerkt als elders. Dat loont. Eindelijk hoor ik de roep van scholekster, kievit en grutto, de koning van het grasland. Een paar puttertjes danst boven de kamille in de berm en begeleidt me een stukje onderweg. Waar de Hoitensreed na een scherpe bocht naar links overgaat in de Hoarnereed ligt de Van Asperen eendekooi, die voor het eerst in 1711 is vermeld. De vroegere vangkooi van watervogels, eenden waren gewild

voor de export en stonden op de menulijst van exquisite restaurants, is al tientallen jaren in bezit van It Fryske Gea als cultuurhistorisch erfgoed. Grutto's cirkelen boven mijn hoofd, voeren schijnaanvallen uit en halen alles uit de kast om maar te voorkomen dat ik hun kroost wat aan zou doen. Even later stortten wat grutto's onder het slaken van aanvalskreten en een scholekster zich op een opringerige kraai. Die heeft het echt op de jongen voorzien. Ze weten de rover in elk geval voor even te verdrijven. Eendracht maakt macht. De Witte Brêge voert me over de Suderie, nog zo'n restant van de vroegere getijdengeulen en krekken. Ik loop een klein stukje over de Weardwei. In de verte, recht vooruit ligt het terrein van het voormalige klooster Weerd, een vrouwenklooster dat kort voor 1200 is gesticht vanuit het nabijgelegen Sint-Bonifatiusklooster in Dokkum. De naam is afgeleid van het oud-Friese 'werth', dat terp betekende. Het klooster is in 1569 door de watergeuzen geplunderd en in brand gestoken. Een jaar later volgde de opheffing. Het klooster was waarschijnlijk betrokken bij inpolderingen en bezat veel boerderijen.

Over het Tsjerkepaed loop ik een halve ronde om de Michaëlkerk. Ook Eanjum dankt haar ontstaan aan een kwelderwal waarop een zeer hoge terp is opgeworpen enkele eeuwen voor de jaartelling. De eenbeukige kerk van tufsteen is rond de elfde en twaalfde eeuw gebouwd. Het is een van de weinige kerken met een zogenoemd gereduceerd westwerk dat behouden is gebleven. Het westwerk is een monumentaal bouwwerk, vaak

met twee torens, aan de westkant van de kerk. Bij een gereduceerd westwerk is er sprake van een enkele zware toren met aan weerszijden een lagere uitbouw, smal genoeg om het aan een eenbeukige kerk te laten passen. In de torenverdieping bevond zich een kapel. De noordelijke zijruimte is voorzien van een tongewelf. In de zeventiende eeuw diende die als 'hounegat', het hondegat waarbij 'hond' voor een misdadiger stond die in het cachot werd opgesloten.

Vermeldenswaard is verder het sakramentshuisje, een plek waar het brood dat gebruikt was voor het avondmaal in een zilveren doosje of kelk bewaard werd. De Michaëlkerk is het enige godshuis in Fryslân dat nog zo'n stenen huisje heeft. Ook is er nog een hagiokoop (blik op het heilige) zichtbaar. Door het smalle taps toelopende venster konden mensen die de kerk niet in mochten wegens een kerkelijke ban of melaatsheid buiten toch de mis volgen. Tijdens de Allerheiligenvloed in november 1570 verdronken 536 inwoners van Eanjum, Ezumazijl verdween helemaal in de golven. Bij de aanleg van een waterleiding in de vorige eeuw is dichtbij de kerk een massagraf gevonden waarvan het vermoeden bestaat dat het slachtoffers van de overstroming zijn waarbij het water tot 4 meter hoger dan normaal stond. De grote monumentale boom aan de rand van het kerkterrein zou de plek markeren.

Langs de stellingmolen De Eendracht uit 1889 voert een slingerende veldweg me over de duidelijk in het landschap herkenbare kwelderwal

naar Jewier. De huizen liggen rond een aantal, deels afgegraven, terpen. Daarachter is bungalowpark Esonstad verrezen, bij de bouw diende het Friese stadje Sloten als voorbeeld. Dat is terug te zien in de trapgevels. Vervolgens stuit ik op de hoge dijk met wandelpad waarachter het Lauwersmeer ligt. De Skâns-Oostmahorn ontstond strategisch op een in de Lauwerszee uitstekende landpunt. Het moest de toegangen naar Dokkum via het Dokkumer Grootdiep en naar Groningen via het Reitdiep bewaken. De ingang van beide vaarwegen liep langs De Skâns-Oostmahorn waar de geul het diepst is. Vanaf midden zestiende eeuw hielden kapers en smokkelaars huis in de Wadden- en Lauwerszee. Op en af trokken Spaanse troepen of de Staatsgezinde opstandelingen aan het langste eind. In 1580 werd de schans door de Staatsen versterkt en uitgebreid. Eind zestiende eeuw waren er in de barakken ruim duizend soldaten gelegerd. Van hieruit is in 1589 de schans bij Zoutkamp, opgeworpen door de Spanjaarden, veroverd. Nog tijdens het einde van de achttiende eeuw is er in de Nederlands-Engelse oorlogen een kustbatterij aangelegd. Alleen het kruitmagazijn uit 1810, dat de Franse overheerser aanlegde, herinnert nog aan de schans.

Ik lunch op een bankje met zicht over het Lauwersmeer en de buitendijkse aanlegsteiger voor de rondvaartboot en het torentje waarin

zich vroeger de peilschaal bevond. Een motorsloep met daarin twee in oliepakken gehulde vissers vaart naar de fuiken bij de sluis. Een zwerm meeuwen cirkelt om het bootje. Er staat een stevige bries, net genoeg om de golven van schuim te voorzien. Eigenwijs laat ik vanaf hier de wandelknooppunten links liggen. In plaats daarvan klim ik over een hek om vervolgens de route over de dijk te vervolgen. Ik heb prachtig zicht op de paarden die op een strandje verkoeling bij het water zoeken. Het doet on-Nederlands aan, wild en ongetemd. De kruidige vegetatie bloeit. De dijk maakt een knik en kruist de Bantswei, een drukke provinciale weg (opleppen dus), om vervolgens langs de Bantpolder naar de Waddenzeedijk te leiden. In 1969 is de zeearm afgesloten nadat de Friezen onder de leus De Lauwerssé moat ticht! een verbeterde strijd hadden gevoerd. De Groningers in Zoutkamp waren minder enthousiast, die beseften dat de garnalenvloot dan zou verkassen naar Lauwersoog. De afsluiting paste in de algemene gedachte dat alleen dijkverhoging en -verzwaring de bevolking kon beschermen tegen watersnoodrampen. Zandplaten vielen vervolgens droog en er ontwikkelde zich rondom nieuwe natuur. Het water veranderde van zout naar brak en vervolgens zoet. Het Nationaal Park Lauwersmeer is uitgegroeid tot een van de belangrijkste natuurgebieden met een enorm gevarieerde vogelrijkdom waaronder de zeearend, roerdomp, wielewaal, baardmannelje en lepelaar.

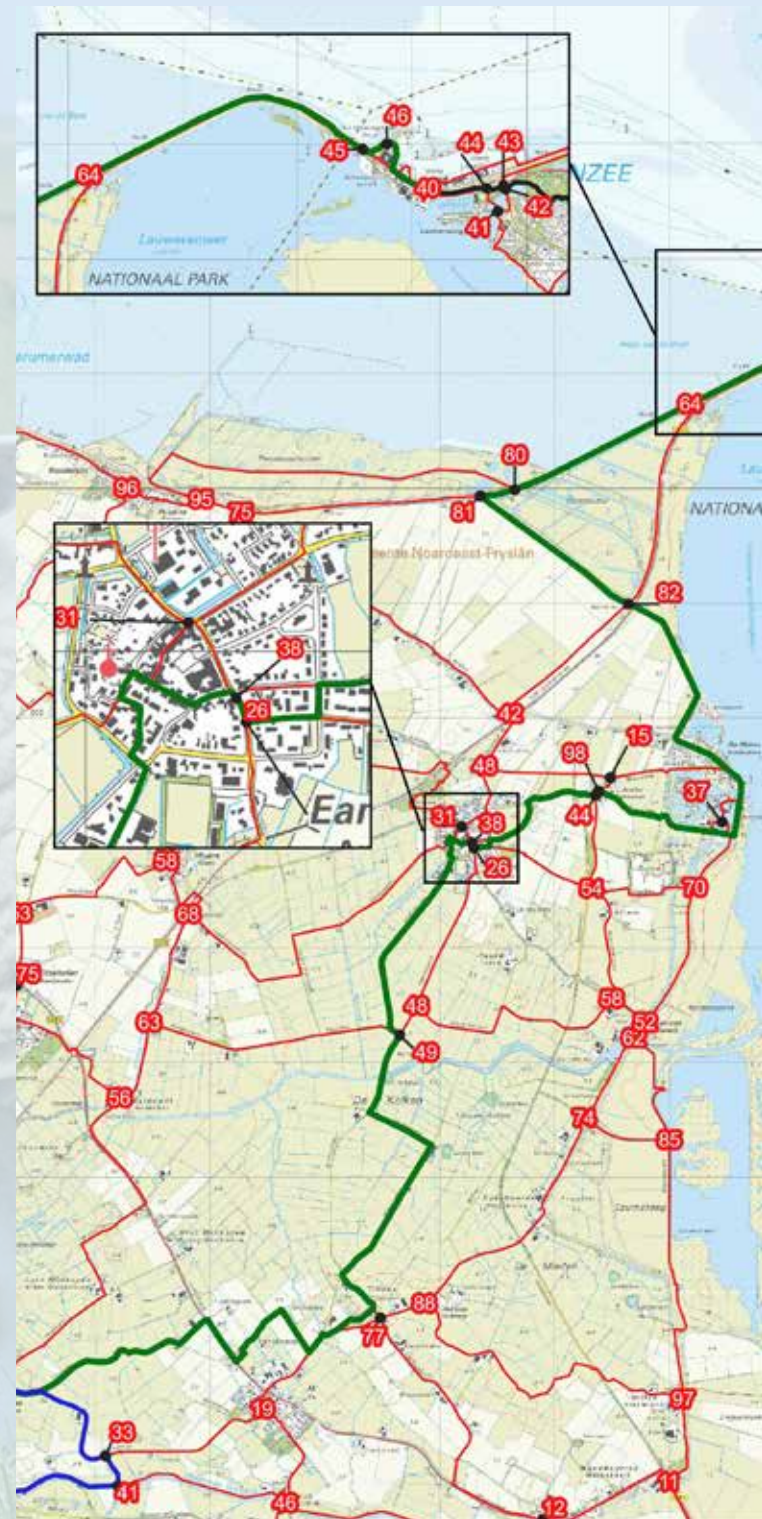

De Bantpolder is sinds 1984 in handen van Natuurmonumenten. De buitendijkse wadplaat is tussen 1945 en 1969 in fasen ingedijkt. Het was daarmee de laatste inpoldering in Fryslân. Met de teruggave aan de natuur mag ook het zoute water weer het gebied instromen. Een windmolentje pompt zoute kwel de polder in, zodat zoutminnende planten behouden blijven. Lopend over de Bantdijk zie ik aan mijn linkerhand verderop de oude zeedijk liggen terwijl voor mij uit de nieuwe Waddendijk op Deltahoogte aan de horizon verschijnt. Eenmaal over de dijk snuif ik de zilte lucht op die over zee en slikvelden komt aanwaaien. Het opkomend water sluipt vanuit de geulen over de modderige vlakke die allerlei kleurschakeringen heeft. Plevieren zingen en bergeenden waggelen moeizaam door het slib naar het water. In de verte zie ik de twee torens van Schiermonnikoog, de witte watertoren en de rode vuurtoren. Het eiland lijkt binnen handbereik. In de middeleeuwen konden de monniken vanuit klooster Claercamp er nog lopend komen. Nu valt dat ernstig af te raden. De geul is te diep. Over de kruin van de dijk loop ik naar Haven Lauwersoog. Ik stuit op een groep mannen die in een rij voor mij uit loopt en met stokken in de zeevering prikt. Het zijn Oost-Europese dagloners die onder begeleiding van een voorman speer- en akkerdistel verwijderen. Ze zijn in april in Zurich begonnen en hebben na ruim twee maand Lauwersoog bereikt. De distels wortelen zo diep en woekeren dusdanig in het dijklichaam dat ze die verzwakken. 'Als we bij de sluis zijn keren we om en lopen we terug naar Zurich', zegt de voorman laconiek.

ROUTE-INFORMATIE

Startpunt Sint-Nicolaaskerk Eastrum. Met rug naar kerk ← LA Terpleane. Einde weg wandelknooppunt 96 RA → Skieppereed en (verlaat knooppunten) ← LA Sânewei. Einde Humaldawei oversteken en fietspad RA → parallel aan weg. ← LA Dovematterreed. (alternatief doorlopen naar le voor rondwandeling door dorp en dan RA → Tibsterwei.) Voor gas winlocatie RA → tot aan verharde weg. ← LA Tibsterwei, op kruising RA → en daarna ← LA weg over terp. Einde ← LA Hoitensreed. Zitten weer op knooppuntruote. Op kruising met Kriensenwei RA → Hoitensreed vervolgen. Bij 49 ← LA Weardwei en vervolgens RA → Ieldobbewei (verlaten knooppunten). In Eanjum ← LA Feart en vervolgens RA → de Loanen, weg terp omhoog volgen en vervolgens in bocht RA → Tsjerkepaed naar Sint-Michaëlkerk. Naar voorkant kerk en RA → Tsjerkestrjitte. Op T ← LA naar molen. Bij 38 naar 44, 98 en dan naar 37. Op Lauwerszeedijk ← LA en vervolgens ter hoogte van bungalows aan het water rechtdoor over dijk en vervolgens over hek dijk vervolgen. Provinciale weg N361 oversteken (Goed uitkijken) en bij 82 naar 80 • 64 • 45 • 46 • 40. Eindpunt Lauwersoog Haven.

Eanjum en Oostmahorn/Estonstad zijn goede overnachtingsplekken om de behoorlijk lange route als tweedaagse tocht in te delen.

RONDWANDELING

E ASTRUM

5,23 KM

EEN GOEDE PLEK OM TE WONEN

Knarsend gaat de kerkdeur open. Ik stap een koel portaal binnen. Langzaam wennen de ogen aan het schemerdonker. Er staat een tafeltje met daarop een opengeslagen gastenboek. Ik lees: 'Wat een authentiek kerkje. In deze tijd een verademing: een oase van rust.' Een ander schreef: 'Mooi dat deze oude kerken bewaard blijven, laten we er zuinig op zijn.' Wat geluiden van buiten drijven naar binnen. Een tsielpende merel, gefluit van mezen. Ze accentueren de stilte. Wat een weldadigheid.

De Sint-Nicolaaskerk van Eastrum komt zo uit een plaatjesboek. Het ligt bovenop de terp, centraal in een vrije ruimte met begraafplaats waaromheen als in een beschermende kring de huizen staan. Of het zijn de huizen die houvast zoeken bij de kerk, precies op het middelpunt van de oude, merendeels afgegraven dorpssterp. Brandpunt van de gemeenschap.

De oriëntatie van de kerk is duidelijk oost-west, zoals bij alle oude kerken het geval is. Het driezijdig gesloten koor ligt in het oostelijke deel en de toren staat aan de westkant. Het is ooit getypeerd als een typisch christelijk gebruik omdat het altaar in het oosten moest staan en dat daar het licht van het Evangelie zou opkomen. God zou in het oosten de mens geschapen hebben en het is ook de plek waar het paradijs is gesitueerd. Veel waarschijnlijker is dat de oriëntatie is geënt op waar de zon opkomt, want ook bij de Joden, de Grieken, Egyptenaren en Chinezen keek men graag naar het oosten als de plek van het goede, het licht, de warmte, het geluk en de vreugde. Zelfs de hunebedbouwers maakten gebruik van dezelfde principes. Het Christendom heeft dat overgenomen en er een

christelijke inhoud aan gegeven.

De stenen waaruit de muren van de Sint-Nicolaaskerk zijn opgetrokken bestaan deels uit robuuste kloostermoppen, bij verbouwingen zijn later kleinere stenen gekozen. De kerk bestaat uit een schip, een driezijdig gesloten koor en een lage vierkante toren met zadeldak. Aan de zuidzijde bestaat de dakbedekking uit 'nonnen' en 'monniken', dat zijn holle en bolle dakpannen die uit de middeleeuwen stammen, een zeldzaamheid. Vanuit het halletje onderin de toren leidt een trapje naar het tongewelf dat als meditatieve ruimte is ingericht. Er staan een paar stoelen en er kan een kaarsje worden gebrand. Het is een sobere, rustgevende plek.

Het zonlicht valt op de muren van het schip door de gotische ramen, de twee herenbanken en de in 1768 vervaardigde preekstoel, rijkelijk voorzien van houtsnijwerk.

In het begin van de zestiende eeuw is de kerk verbouwd en kreeg hij zijn huidige vorm. In een historische schets beschrijft W.T. Keune nauwgezet het interieur. De tekeningen van drie grote en twee kleine kerkgebouwen en een grote zware toren op de noordmuur, dateren waarschijnlijk uit die tijd. Keune noemt ze 'vrij

raadselachtig'. Hij schrijft: 'Het zal wel voor altijd een open vraag blijven wie de tekenaar is geweest en wat zijn bedoelingen waren. Evenmin is bekend welke kerkgebouwen hij hier heeft afgebeeld, al zou men in de middelste tekening de oude, in 1584 afgebroken abdijkerk van Dokkum kunnen herkennen met de vroegere 'kleine kerk' er voor. De grote kerk links daarvan met zijn hoge bogen zou die van Hantum kunnen zijn.' Merkwaardig is dat ze voorzien zijn van spitse torens, terwijl bij Friese kerken de zadeldaktoren het meest voorkwam..

Eenmaal weer buiten sla ik linksaf en loop door de smalle Terpleane de terp af. Een huis dat ik passeer draagt de toepasselijke naam Romsicht. Wie aan de voet van de terp om zich heen kijkt ziet uit over weilanden, boerendaken, soms de toren van een kerk in een buurdorp en vooral heel veel horizon. Het is nog fris, ondanks de strak blauwe lucht. Er staat een stevige noordoosten wind. Ik waai bijna uit mijn jas, trek de kraag omhoog ter bescherming. De zandkop waarop Eastrum ontstond is al duizenden jaren een geliefde plek om te wonen. Bij graafwerk waren al eens archeologische

resten uit de steentijd aangetroffen zoals vuurstenen artefacten en trechterbekeraardewerk waaronder een grote pot. En in 1957 stootte men bij het steken van klei aan de zuidelijke rand van de dorpskern op de overslibde resten van middeleeuwse veldovens. Die werden gestookt met turf. Er zijn moppen van groot formaat gebakken, wie weet zijn ze ook verwerkt in de Sint-Nicolaaskerk. De baktechniek is door kloosterlingen in Friesland geïntroduceerd en was afkomstig uit Noord-Italië.

Bij een boring in 2004 vanwege de bouw van een woonhuis met kelder op de zuidflank van de terp, bleek dat de bewoners de terp in de vroege en late middeleeuwen aan de rand ophoogden. Men hield daarom bij de bouw rekening met vondsten van archeologische waarde. Daarop vond een opgraving plaats die aantoonde dat er al tussen 2950 en 2750 voor Christus sprake was van een nederzetting uit de laatste fase van de trechterbekercultuur. Door vernatting is de nederzetting in de bronstijd verlaten om pas weer vanaf de zesde eeuw voor Christus bewoond te raken. De terpen zijn vanaf de derde eeuw voor Christus opgeworpen. Boringen in 2007 bevestigden dat het een grote vindplaats betrof en een terrein van zeer hoge archeologische waarde omvat met resten uit de middensteentijd tot en met de middeleeuwen. Zo'n intacte nederzetting is in Nederland een zeldzaamheid. De terreinen zijn aangemerkt als beschermd archeologisch monument zodat ze behouden blijven voor de toekomst.

Over een veldweg maak ik de doorsteek naar het Dokkumer Grootdiep en loop langs het water naar Tichelwurk. Een bakstenen bankje vormt een hommage aan de baksteenindustrie. Kunst met een knipooog naar het rijke verleden. Eastrum kent een lange historie voor het vervaardigen van bakstenen. De klei die de zee achterliet bleek van een goede samenstelling zoals de sporen van veldovens die zijn aangetroffen, bewezen. Tussen 1696 en 1707 gebeurde dit al productiematig in 't

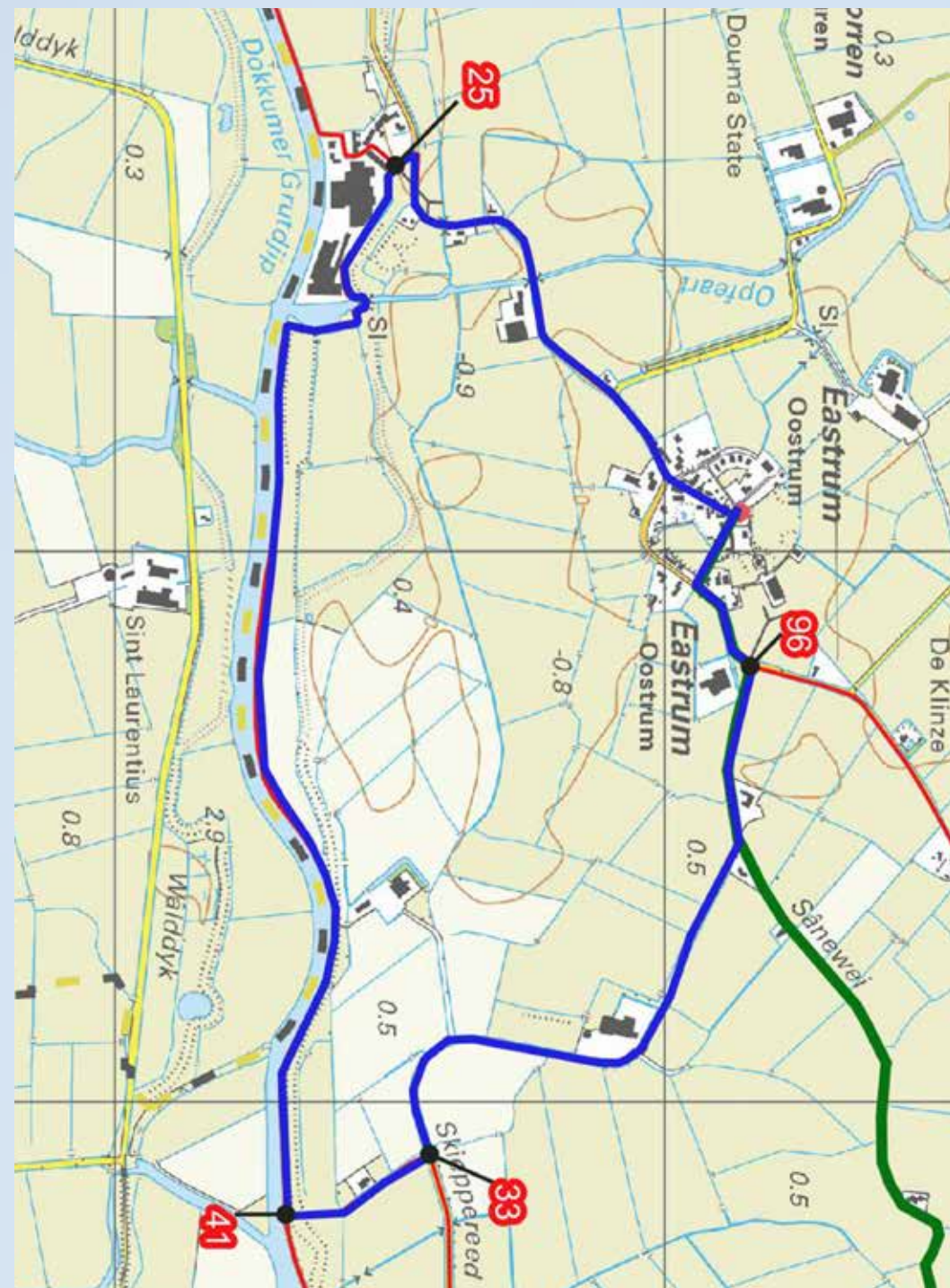
Olde tichelwerk. In 1872 richtte Jan Helder Pzn uit Aalsum een steenfabriek op, die later voorzien werd van een stoommachine. De schoorsteen reikte maar liefst tot 35 meter hoog en is daarmee vanaf ver een oriëntatiepunt. In 1968 sloot de fabriek de deuren. Het fabrieksterrein heeft de status van rijksmonument. Er is heel wat klei in al die eeuwen in de ovens gebakken en er zijn heel wat stenen uit Eastrum in de bouw gebruikt. De geschiedenis van de steenfabriek aan het Dokkumer Grootdiep is overigens vergelijkbaar met de neergang van soortgelijke andere fabrieken in Noord-Nederland. Ook zij reddden het niet.

Terwijl ik de richting van het tichelwerk oploop geniet ik van de wind die nu in mijn rug waait en me vooruit stuwt. De jas kan open. Met trage vleugelslag vliegt een buizerd over. In de berm krijgt de meidoorn blad. Aan de overkant worstelt een fietser tegen de wind in, zijn lichaam beweegt heen en weer als een jaknikker. Bij Tichelwurk wijkt de dijk, die het land moest beschermen tegen de nukken van het Grootdiep, terug. Eastrum lag relatief veilig en als het water toch doorbrak boden terp en kerk een goed heenkomen.

Het pad slingert over het terrein van de vroegere baksteenfabriek. De plannen voor het opknappen van het industrieel erfgoed lijken niet de hoogste urgentie te hebben. De lorries en spoorelementen staan te verroesten, het onkruid schiet hoog op. Achter de hekken zet het verval in. Voor het behoud zou het bijna te wensen zijn dat het ook onder een conserverende laag veen verdwijnt, net als eerder de prehistorische nederzetting onder Eastrum.

ROUTE-INFORMATIE

Startpunt Sint-Nicolaaskerk Eastrum. Met rug naar kerk ← LA Terpleane. Einde weg wandelknooppunt 96 RA → Skieppereed. Bij 33 RA → 41, bij Dokkumer Grutdijp vervolgens RA → naar 25 en RA → langs weg terug naar 96 en Sint-Nicolaaskerk.

TRAJECT

L AUWERSOOG HAVEN NAAR VIERHUIZEN

15,94 KM

VAN ZEEBODEM NAAR ORCHIDEEËNPARADIJS

Eén generatie, dat is het verschil tussen een ongetemde Lauwerszee en een handtam Lauwersmeer. Het kon er behoorlijk spoken op het estuarium van Lauwers, Grootdiep en Reiddiep. Na de watersnoodramp van 1953 voerden de Friezen verbeterde actie om het gevaar te beslechten. De garnalenvissers in Zoutkamp streden voor openhouden om hun vloot en de visserij te behouden. De Friezen trokken aan het langste eind. Onbedoeld was de basis gelegd voor een natuurgebied van wereldklasse. Nieuwe natuur grenzend aan oud cultuurland.

In 1969 was het zover. Het laatste dijksgat was gedicht, de zeedijk op Deltahoogte gesloten, het zoute water gekeerd. Bij springtij en stormvloed beukt de Noordzee nog wel op de poort, maar tot overstromingen zoals in de eeuwen daarvoor is het niet meer gekomen. Boeren en dorpelingen van Eanjum, Ie tot aan Kollumerpomp, Zoutkamp en Vierhuizen konden opgelucht adem halen. En ook het lager gelegen achterland slaakte een zucht van verlichting.

De grootse plannen om de zeebodem om te toveren tot landbouwgrond en vooral boeren het voortouw te laten nemen rond de Lauwerszee kwamen niet van de grond. Nederland had na de inpoldering van grote delen van het IJsselmeer eigenlijk geen behoefte aan nog meer landbouwgrond. Daarnaast bleek de bodem ook helemaal niet zo geschikt als gedacht. Drieste plannen voor woningbouw en huizen voor duizenden haalden de eindstreep evenmin. Het bleef bij de bouw van de vakantiedorpen Robbenoort in 1970, vlakbij Lauwersoog Haven en Suyderoog in 1993 op de Noordelijke Ballastplaat. Lauwersoog Haven is de plek waar de veerboot naar Schiermonnikoog vertrekt, de vissersvloot haar thuishaven heeft en de pleziervaart jachthavens heeft aan zowel de zeekant als aan het Lauwersmeer. Er hangt een geur van gebakken kibbeling en friet, vermengd met de

ziltelucht van het Wad. Het is ook de plek voor het Waddenerfgoedcentrum, dat in 2023 nog volop in aanbouw is en in 2025 de deuren opent. Het is gewijd aan het bijzondere en kwetsbare ecosysteem van de Wadden.

Voor mij is Lauwersoog, net als Harlingen of de Eemshaven een geluksplek. De aanblik van de zee, de geur, de roep van vogels, het gevoel van vrijheid. Hier starten de trips naar de Waddeneilanden. Er zijn maar weinig mensen die helemaal koud blijven onder de aanblik van water, zandplaten, geulen en de wind die vrijwel altijd waait en aan de kleren rukt.

Toch wend ik mij vandaag af van de zee, keer ik de Wadkant de rug toe om binnendijks Nationaal Park Lauwersmeer te verkennen. Het is een goed moment, begin juni. De zon speelt verstoppertje met de grijzen wattenwolken die vanaf de Noordzee het land opdrijven. Soms breken de stralen door en zetten jachthavens, bossen en vlakten in een felle gloed, dan weer zijn de grijstinten aan de winnende hand. Het is een spel dat niet snel verveelt.

Het pad loopt parallel aan de zeedijk langs de jachthavens, slingert om twee waterpartijen heen en loopt door het volgroeide bos om Robbenoort heen. Aan weerszijden groeit duinroos, die volop in bloei staat, en duindoorn. Typische

eilandvegetatie, die wijst op een gemeenschappelijke geschiedenis. Al snel stuit ik op een veldje met tussen het geel van boterbloemen en gepluimde, kruidige grassen de paarse toortsen van de gevlekte rietorchis. Die komt voor in vochtige graslanden. Het is een ondersoort van de rietorchis, eveneens een pioniersplant die goed gedijt op de drooggevallen zeebodem. Plat op mijn buik maak ik van dichtbij foto's van de fijne tekening op de bloembladeren. Terwijl ik lig en geconcentreerd door de lens kijk, klinkt achter mij het kabaal van trekkers, kipkarren en kranen. Bij de haven vielen de wapperende grote banners met de tekst 'Onze diek van morgen' me al op. Op 5 april 2023 is een begin gemaakt met de versterking van de Lauwersmeerdijk. Tussen Lauwersoog en de eendenkooi Nieuw Onrust bij het Vierhuizergat wordt de dijk verbreed en verhoogd. Een enorme operatie die tot 2026 duurt. Het fiets- en wandelpad langs de zeedijk is al die tijd gesloten. De ingenieurs en plannenmakers claimen dat na de versterkingsoperatie de dijk het achterland weer vijftig jaar beschermt tegen de snel stijgende zeespiegel als gevolg van de versnelde klimaatverandering mede door broeikasgassen. Het is de bedoeling gelijktijdig ook de natuur in het kustgebied een zet in de rug te geven. Door de aanleg van een getijdenduiker ontstaat er een

verbinding tussen de Waddenzee en de Marnerwaard en kunnen vissen heen en weer zwemmen tussen buiten- en binnendijks gebied. Ook andere planten en dieren hebben baat bij een zachtere, meer geleidelijke overgang van zout naar zoet.

Bij een eerdere tocht over de vlakten van de Ballastplaat was het vooral het 'hoempen' van de roerdomp, een geluid dat klinkt als een misthoorn, dat mij bijbleef. Dit keer zijn het de bonte orchideeën die de aandacht opeisen. Bij vogelhut Jaap Deen zegt een vrouw tegen mij: 'Het is een prachtig gezicht, dat zeker. Maar het is ook net onkruid. Je ziet het hier overal.' Zij heeft andere zaken aan haar hoofd. Het baardmannetje is het doel van haar expeditie.

Even verderop kan ze een vinkje op haar bucketlist zetten. Aan een riethalm zwiert een baardmannetje, alsof hij zich in een achtbaan bevindt, heen en weer op de wind. De karakteristieke bakkebaarden en de heldere roep verraden hem. Na een paar minuten is hij de aandacht zat en buitelt hij verder tussen de riethalmen. In de vogelhut broeden zwaluwen. Ze vliegen af en aan door de kijkgaten met voedsel voor de jongen en wisselen elkaar af op het nest. Op armlengte en ooghoogte laten de jongen zich met opengesperde snavels

observeren. De vrouw vertelt dat de zwaluwen haar zelfs bij een eerder bezoek aan de vogelhut in het haar pikten, mogelijk op zoek naar nestbekleding veronderstelt ze. Ze kan er wel om lachen.

Onderweg springen verder de wilde kuddes konikpaarden met jonge veulens in het oog. In het Lauwersmeergebied zijn er zo'n 250 verspreid over de verschillende zandplaten, ze grazen tussen de vijfhonderd runderen die het dichtgroeien van het open gebied moeten voorkomen. Zo blijft het natuurterrein ook voor insecten, vogels en andere zoogdieren aantrekkelijk. De terugkeer van de zeearend, Nederlands grootste roofvogel, die al meerdere jaren achtereenvolgend met succes in het park heeft gebroed, is de voorlopige kroon op het natuurgebied.

De laatste jaren afficheert het Nationaal Park zich eveneens als Dark Sky Park. Omdat er weinig lichtverstorend is kunnen bezoekers na zonsondergang en bij helder weer de Melkweg in volle omvang bewonderen. En ook ons eigen zonnestelsel laat zich liggend op de rug en met de blik naar boven goed bekijken. Wie een sterrenkijker meeneemt kan nog verder inzoomen. Het besef dat wat je ziet in het verleden ligt, is een gedachte die klein maakt.

En de eigen gewichtige drukdoenerij, maar ook dagelijkse sores, relateert en in perspectief zet.

Er vallen steeds grotere gaten in de grijze deken waardoor het blauw in de lucht de overhand krijgt. De zon schijnt op het wilgen broekbos dat oprijst tussen de rietvelden. Zo zal Nederland er in de oertijd bij hebben gelegen, een vruchtbare delta doorsneden met rivieren, krekens en diepe inhammen van de zee. Een natuurlijk waterland met een grote biodiversiteit. Veldleeuweriken pruttelen hoog in de lucht boven het grasland. Tientallen kleine zwanen dobberen voor het uitkijkpunt in het water, als witte oplichtende boeien die de ondiepten markeren. Met hun lange, elastische en uitschuifbare nekken reiken ze tot aan de bodem.

Het pad voert om de Willem Lodewijk van Nassaukazerne heen en loopt een klein stukje over de uiterste rand van het uitgestrekte oefenterrein. Eerder had ik al het knallen van munitie en het geronk van gevechtsvoertuigen gehoord dat vanaf de Marnewaard kwam aanwaaien. Er is een oefening aan de gang, zoveel is duidelijk. Ik ben nog maar net onderweg of een terreinwagen met daarop de tekst Rangecontrol komt aanrijden. De bestuurder vraagt vriendelijk met een blik op mijn cameratas of ik mooie foto's heb gemaakt en of ik nog iets

interessants heb gezien. Hij is volgens mij aan het vissen of ik niet stiekem spioneer. Toch blijft de toon gemoedelijk, hij is een getrainde professional. Ik vraag hem naar het geschied en hij legt direct een lijntje naar de toegenomen geopolitieke spanningen met de oorlog in Oekraïne en vredesmissies. 'Gelukkig hoeven wij hier in Nederland niet te vechten. Dat zou niet best zijn, daar zit niemand op te wachten. Ik zeker niet.' Ik vertel hem maar niet dat ik militaire dienstweigeraar ben en nog altijd overtuigd pacifist. Tegengestelde meningen kunnen heel goed naast elkaar bestaan. Ze zijn verrijkend. Hij

groet en rijdt na een armzwaai terug naar de basis. Ik vervolg mijn weg om de kazerne heen en loop over een veldweg tussen de akkers door naar de middeleeuwse zeedijk die Vierhuizen aan het zicht onttrekt. Alleen de korenmolen en de torenspits van de kerk verraden waar het dorp ligt.

Dit stukje akkerland maakt deel uit van de Kerkvoogdijpolder. Tot 1927 was het gebied nog een kwelder en lag Vierhuizen, dat van oorsprong een vissersdorp is, aan zee. Al in 1875 bestonden er plannen voor indijking van de kwelder, maar de

onderhandelingen over de rechten tussen de kerkvoogdij van Vierhuizen en Zoutkamp sleepten zich een halve eeuw voort. Nu wordt de grond bewerkt door een handvol boeren. Nadat ik de jongste dijk over klim loop ik door de dijkcoupure van de oude middeleeuwse dijk Vierhuizen binnen. Boven op de dijk staat een dijkschuthuisje of schotbalkenhuisje. De balken die hierin opgeslagen lagen, dienden om de

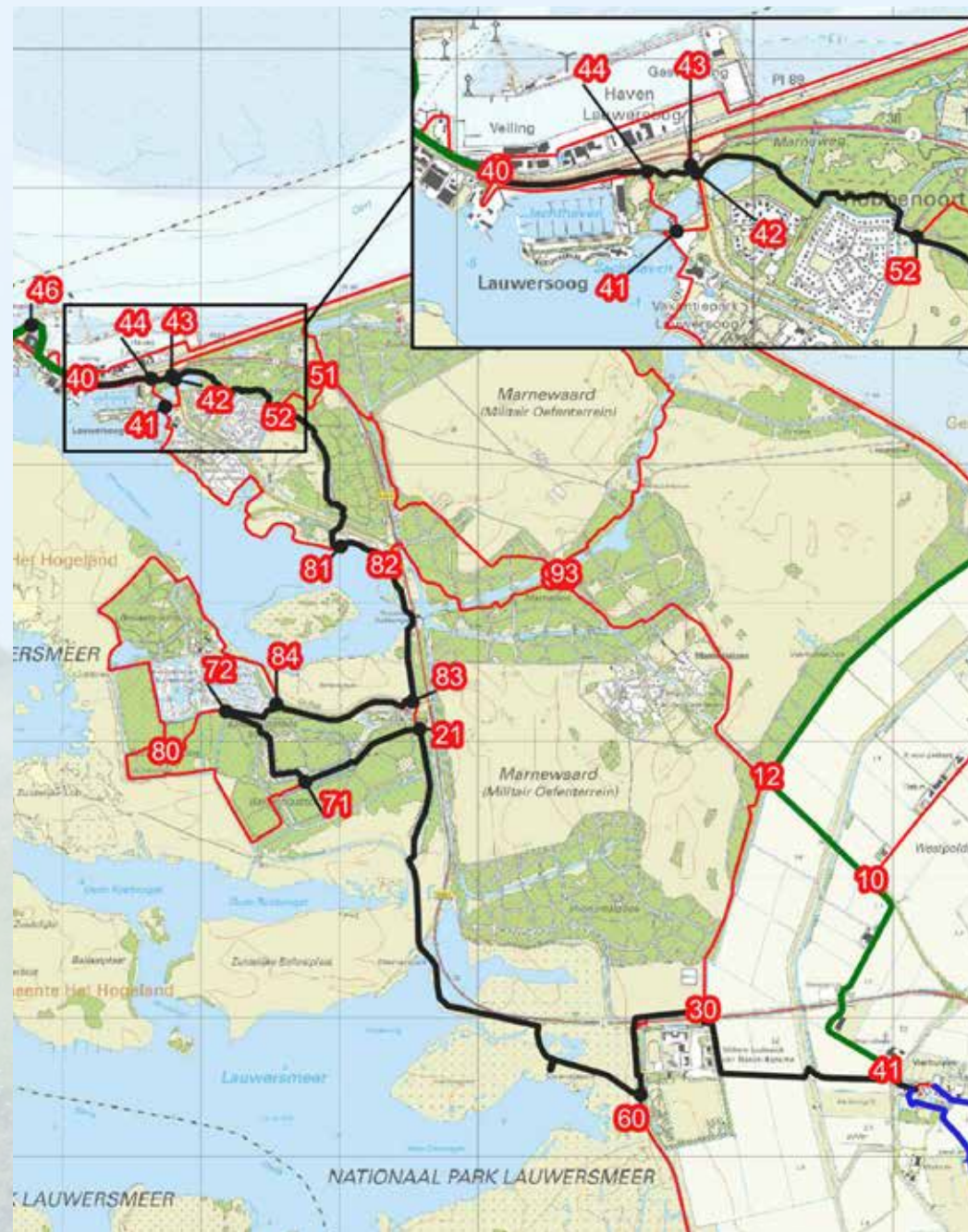
doorgang te sluiten bij zware stormen en hoog water in de tijd dat Vierhuizen kwetsbaar was. Sinds de afdamming van de Lauwerszee is dat gevaar geweken.

ROUTE-INFORMATIE

Starpunt knooppunt 40 bij Lauwersoog Haven.

Vervolgens 44 • 43 • 42 • 52 • 81 • 82 • 83 • 84 • 72 •

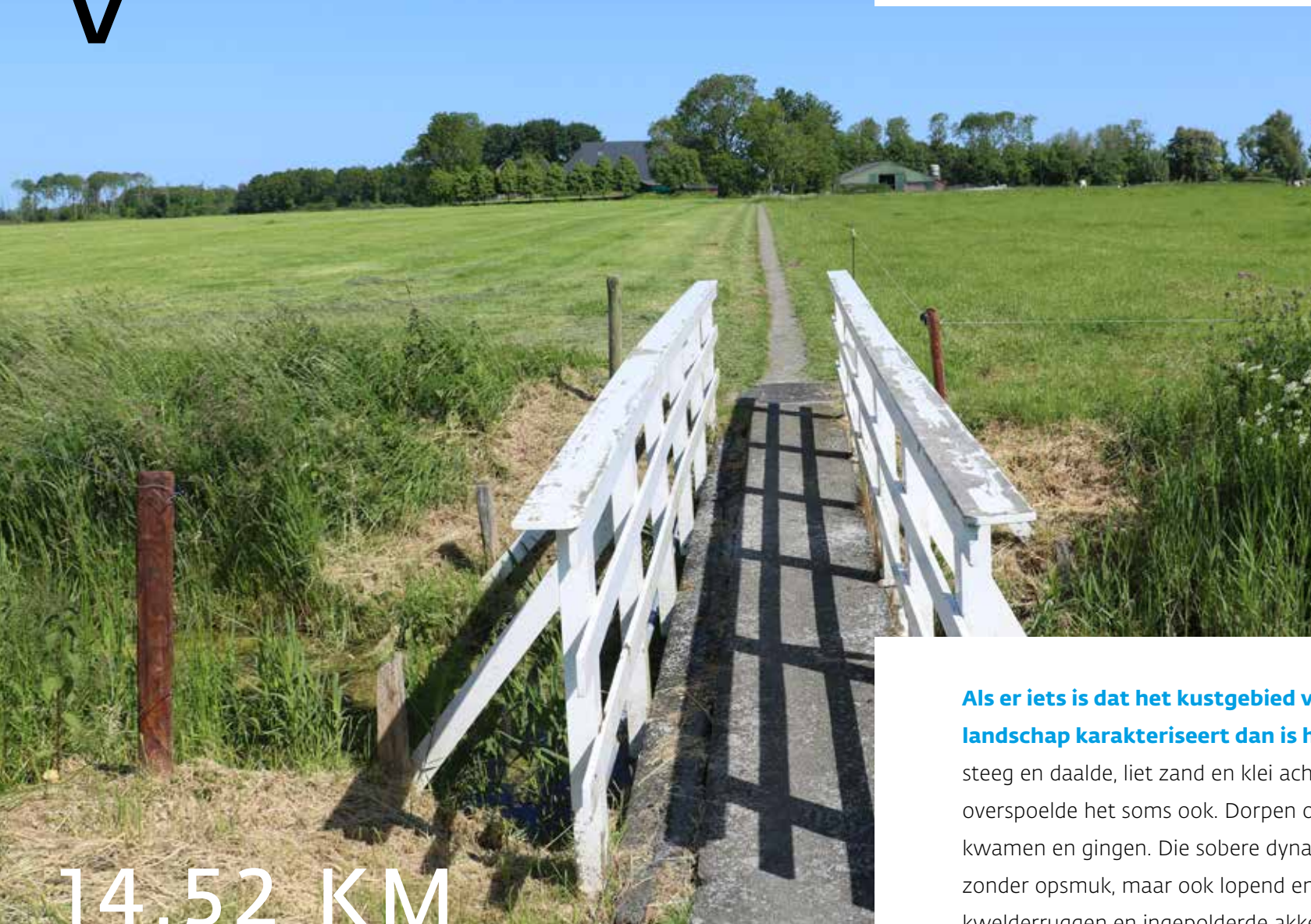
71 • 21 • 60 • 30 • 41. Eindpunt kerk Vierhuizen.

RONDWANDELING

VIERHUIZEN

OVER VEERKRACHT EN
HERWONNEN ELAN

14,52 KM

Als er iets is dat het kustgebied van De Marne, de bewoners en het landschap karakteriseert dan is het wel de veerkracht. Het water steeg en daalde, liet zand en klei achter, bracht vruchtbaar land, maar overspoelde het soms ook. Dorpen ontstonden en verdwenen, boeren kwamen en gingen. Die sobere dynamiek, proef je in de eenvoudige kerken zonder opsmuk, maar ook lopend en fietsend over oeverwallen, kwelderruggen en ingepolderde akkers.

De kerk van Vierhuizen naast de tot B&B verbouwde pastorie, staat op een wierde. In de muren is tufsteen verwerkt waarmee het waarschijnlijk is dat de kerk al in de twaalfde eeuw is gebouwd, mogelijk dat er zelfs op die plek al een uit hout opgetrokken voorganger stond. Hoewel de dorpsnaam pas in 1525 in een document opduikt, was er al veel eerder sprake van bewoning op de opgeslibde kwelderwallen gevormd uit slib en slijk. Vanaf 1500 voor Christus eerst seizoensgebonden. Boeren aan de monding van de Duitse rivieren en op het Drentse plateau trokken in de zomer naar de kust om hun vee te laten weiden. In de waterrijke kwelders vingden ze vis, zochten eetbare planten en joegen op wild. Rond de vijfde eeuw voor Christus waren de kwelders zodanig opgeslibd dat ze zich leenden voor permanente bewoning. In die tijd begonnen de bewoners hun woonsteden op te hogen. Sommigen groeiden naar elkaar toe zodat zich wierdendorpen vormden. De hogere delen van de kwelder leenden zich voor akkerbouw op bescheiden schaal. De Waddenzee lag er in die tijd volstrekt anders bij en strekte zich ten noordoosten van Vierhuizen en Panser uit met een inham tot aan Groningen. Tussen Vierhuizen en Eenrum lag alleen maar water. Pas in de

eerste eeuw na Christus slibde het brede estuarium van de Hunze dicht en grensde Vierhuizen opeens in het noordwesten en noorden aan de door stormvloed gevormde Lauwerszee. Ulrum, Leens en Wehe groeiden uit tot buurdorpen op dezelfde kwelderwal. Doordat grote stukken land bij stormvloed werden weggeslagen kwam De Marne geïsoleerd te liggen. Het was een eiland, rond 1200 slibde de erosiegeul dicht en groeide de streek uit tot een geheel. Rond 1100 vormde zich een nieuwe haakvormige kwelderwal voor de toenmalige kust die zich geleidelijk naar het oosten uitbreidde. Hierop lagen Kloosterburen en Hornhuizen. Ook daarna vormde zich nog nieuw land in het buitendijkse gebied. Op die wal ontstonden Pieterburen en Westernieland. De jonge kwelderwallen zijn vanuit het zuiden gekoloniseerd. Bij de aanleg van een afvoerleiding van de Willem Lodewijk van Nassaukazerne naar Vierhuizen trof men in een diepe sleuf bij de dijk sporen van een kleine nederzetting aan. Drie meter onder het maaiveld doken scherven aardewerk op en wat paaltjes. Het betrof resten van vroege kustbewoning uit de vroege IJzertijd tussen 800 en 500 v. Christus. Westelijk van Vierhuizen lag in

de middeleeuwen volgens sommige bronnen het dorp Maddens, dat in de late middeleeuwen in de golven is verdwenen. De toren die eerder naast de kerk van Vierhuizen stond, zou opgemetseld zijn met stenen afkomstig uit het verdrongen dorp. Ook het westelijke deel van het schip is opgetrokken uit middeleeuws baksteen en tufsteen. De toren is in 1843 wegens bouwvalligheid afgebroken en vervangen. De nieuwe toren is op de kerk gebouwd. Op de spits staat nog wel de oude windwijzer die van bladgoud is voorzien. Bij de overgang van de veertiende naar de vijftiende eeuw kreeg de kerk een gotisch koor. De kansel is van omstreeks 1630. Er zijn vrouwenfiguren in verwerkt die geloof, hoop, liefde, gerechtigheid en standvastigheid symboliseren. Het had niet veel gescheeld of de kerk van Vierhuizen had de deuren voorgoed moeten sluiten. Verval zette in, de weersinvloeden waaraan het godshuis jaar in jaar uit was blootgesteld, werkten ook niet mee. In 2006 won het dorp de finale van de BankGiroLoterij Restauratie. Een jaar later konden dorpskerk en orgel voor €920.000 euro volledig worden opgeknapt. 'Wat een prachtige kerk en wat liefdevol onderhouden', meldt een recente notitie in het gastenboek. Dankzij de inzet van vrijwillig het hele dorp wisten de inwoners hun gemeenschapscentrum te behouden. Het is nu een plek waar bezoekers tot rust kunnen komen, de stilte zoeken en genieten van concerten of een expositie. Het programma van 2023 vermeldt een Maria Lichtmis wandeling in februari. Maria Lichtmis, veertig dagen na Kerst, was het moment waarop boeren de balans opmaakten van hun wintervoorraden. Na de wandeling is er voor iedereen een pannenkoek. Het verhaal gaat dat wie met Maria Lichtmis een pannenkoek eet, het hele jaar gelukkig zal zijn. Op andere momenten door het jaar heen lezen schrijvers uit het dorp voor uit eigen werk. De kerk grijpt NL Doet aan

om de begraafplaats op te knappen, er is een optreden van 'Koor Uut Grunn', een kunstmarkt, enkele lezingen en er komt een liedjeszanger optreden. En zo fungeert de kerk het jaar rond als middelpunt van Vierhuizen en ontmoetingsplek voor dorpsgenoten. Binnen in de kerk is het vroeg in de ochtend koel en heerlijk stil. Niet dat Vierhuizen nou zo'n druk dorp is. De koerende duiven in de toren overstemmen met gemak andere geluiden. Voor de rondwandeling sla ik ← LA de Dijksweg in om vervolgens het schelpenpad te nemen dat in een halve maan om de kerk heenloopt en langs een speeltuin. Een man die in de tuin aan het werk is vraagt of ik weet waar ik heenga. Een filosofische vraag die ik praktisch benader. Ik wijs op de kaart die ik in mijn hand heb, toch legt hij mij omstandig en behulpzaam uit hoe ik moet lopen. Dat maak ik niet veel mee. Het zegt iets over de hartelijkheid en de trots. Wat ook opvalt: veel passanten op fiets of te voet groeten nog. Het smalle kerkepad naar Panser wacht. Eerder stond er vlakbij de huidige boerderij een borg, maar die is verdwenen. Boerderij Beusum (Bewsum) staat eveneens op de plek van een voornaam landhuis met grachten en singels. Een gevelsteen in de schuur herinnert nog aan het eerdere huis. Het voorhuis ligt wat hoger, waarschijnlijk op de vroegere borgstee. Het zou er spoken, bij nacht en ontij zweefden er 'witte juffers' als schimmen in het schemerdonker. Daar merk ik op een zonovergoten dag weinig van. De

boer groet mij vriendelijk als ik over zijn erf loop. Zwaluwen nestelen onder de dakspanten van de schuur en vliegen razendsnel in duikvluchten tussen nest en boerenland.

Het smalle pad naar Panser brengt mij naar de oudst bewoonde kwelderwal die al rond het begin van de jaartelling is ontstaan. Oorspronkelijk heeft er een steenhuis gestaan met vier vrijstaande versterkte torens. In de achttiende eeuw raakte het in verval en in 1769 is het afgebroken. Het voorhuis van de tegenwoordige boerderij dateert van 1910. Een kudde paarden graast in de weilanden tussen pad en Lauwerszeedijk. Nieuwsgierig maken ze kennis. Over het Robersumerpad loop ik door het licht glooiende akkerland, doorsneden met sloten die de loop van de vroegere prieden volgen. Het eerdere zout- en veenmoeras is ingetoomd. De zee heeft slechts een minieme afdruk achtergelaten, maar die is voor wie goed kijkt wel zichtbaar. Parallel aan het fietspad loopt een onverhard boerenpad. De lichtval is verbluffend,

zo helder, het blauw intens, net als het groen en geel van gewassen en zomergraan. Het is alsof ik in een schilderij van Mondriaan ben beland. In Niekerk sla ik de smalle Zwarteweg in, dat ook als kerkepad diende, naar Houwerzijl. Dat intieme dorp ontstond rond een spuisluis aan het Reitdiep waar zich al vroeg een handelshaven ontwikkelde met een militaire versterking. Er zijn funderingen van middeleeuwse stenen gevonden. Het dorp doet aan als een piratennest, met smalle stegen en oude huizen in rood baksteen. De woningen klampen zich aan elkaar vast en liggen tegen de lage verheffing in het vlakke land. De theefabriek heeft zich gevestigd in de vroegere gereformeerde kerk. Ideaal voor sterking van lichaam en geest.

Het Weemsterpad volgt in slingers de Houwerzijlstervaart naar Ol Weem. Tot in de negentiende eeuw stond in Vliedorp nog een oude pastorie. De kerk, die uit de middeleeuwen stamde, was al lang verdwenen. Wat er nu nog

rest zijn twaalf zerken op het voormalige kerkhof. De laatste avondmaalsviering vond plaats op 19 maart 1693, een jaar later werd er nog een huwelijk gesloten. In 1770 restte alleen nog een ruïne. De pastorie is rond 1900 afgebroken nadat het noordelijke deel van de wierde is afgegraven voor de winning van terpaarde. De groene oase is tegenwoordig in beheer bij het Groninger Landschap.

Over het Hunsingokanaal bereik ik Ulrum. Het dorp ligt op twee wierden, op de ene verrees de Asingaborg van de puisant rijke adellijke familie Lewe, op de ander de romano-gotische kerk die zo rond 1200 is gebouwd. Omdat Ulrum op een schenkingenlijst van het klooster Verden voorkomt van voor het jaar 1000, is het aannemelijk dat er al eerder een houten kerk stond. Het waren de monniken van klooster Oldecerke (Kloosterburen) die de eerste omdijkingen in De Marne realiseerden. Ulrum groeide uit tot het voornaamste dorp van dit deel

van het Hoge Land met veel rentenierende boeren en middenstanders.

De eerste vermelding van de Asingaborg duikt in de archieven op in geschriften uit 1426. Abel Asinga en zijn vrouw Bouwe Heemstra deden een schenking aan een geestelijke. Ruim een eeuw later komt het in handen van het geslacht Lewe. Zij stellen alles in het werk om via vervalste oorkonden de borg meer aanzien te geven en te verbinden aan een verzonnen stamvader die al in 1198 vrijheer in Ulrum zou zijn. In 1809 is de borg die al danig in verval was geraakt afgebroken. Het vrijgekomen materiaal is gebruikt voor de aanleg van enkele dijken. Op het terrein is tussen 1985 en 1987 een lommerrijk park ingericht, waarbij de buitengracht deels is hersteld als verwijzing naar de wispelturige geschiedenis.

Hoewel de kerk ingrijpende verbouwingen heeft ondergaan waarbij oorspronkelijke elementen soms zijn aangetast, heeft zij de eeuwen doorstaan. Een paar muurschilderingen die bij

een verbouwing in 1911 zijn ontdekt zijn helaas niet behouden, waarschijnlijk uit kostenoverweging, valt te lezen in het boekje *Kerken met een leeuw in De Marne*. Het betrof een schildering met de Heilige Maagd met het kind Jezus, en een van het Lam Gods en daarnaast de Heilige Catharina met een rad in de hand. Er is overheen geschilderd. In de zijmuur van het koor is een hagiokoop, een kijkvenster, wel bewaard gebleven. De toren is in de vijftiende eeuw aangebouwd. De kerkklokken zijn van 1478 en 1698, de oudste klok draagt de beeltenis van de heilige Catharina, ze zou de patrones van de kerk zijn. De Latijnse inscriptie luidt: 'de gestorvenen beklaag ik, de geboren roep ik, de blijksem breek ik, mijn stem is de stem des levens, ik roep u, kom tot het heiligdom'. De kerk is sober en sfeervol. Een plek van bezinning.

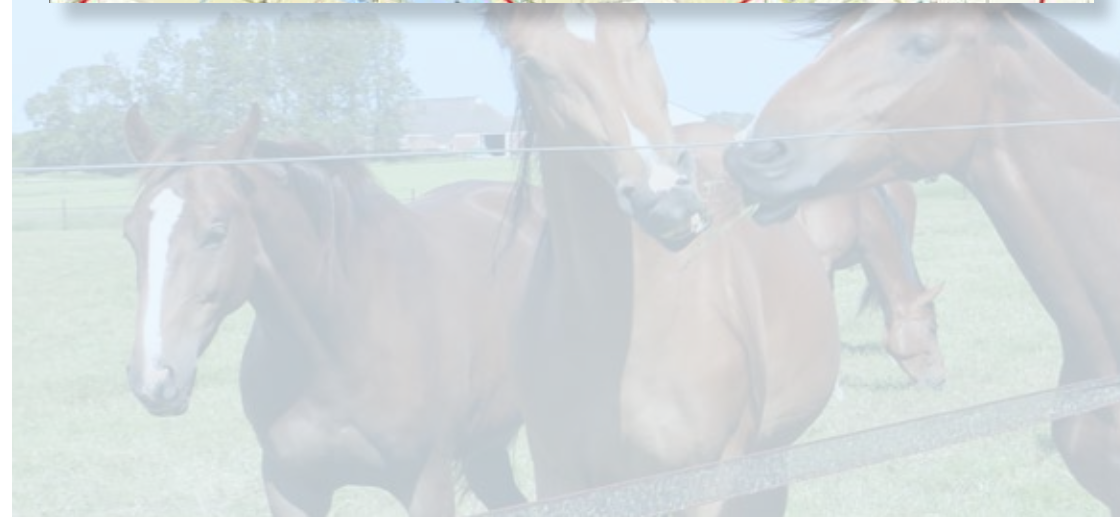
Het was Ulrum waar in 1833 de Afscheiding begon en de christelijk gereformeerde kerk ontstond. De kerkenraad onder leiding van ds. Hendrik de Cock wilde een andere koers varen dan de Nederlands Hervormde Kerk. Zij waren wars van de liberale stromingen onder verlichte herenboeren die zich als amateurwetenschappers bezig hielden met de inenting van vee, sterrenkunde bedreven en een modernere landbouw voorstonden. De Cock moest ook weinig hebben van de romantiek en oudheidkunde. De 'kleine luyden' keerden zich tegen de kerkstructuur waarbij hogere bestuursorganen de leden van lagere organen benoemden en die de oude naam Nederduits gereformeerde Kerk veranderden in Nederlands Hervormde Kerk. Koppig waren ze wel en vasthoudend, daar in Ulrum. Ze brachten een kerkrevolutie teweeg.

Inmiddels hebben de hervormde- en gereformeerde kerken zich hervonden in de Protestantse Kerk Nederland. Maar ook hier betreffen de kerkstromingen mensenwerk en zullen afscheidingen zich blijven voordoen, net als nieuwe fusies en verbindingen.

Wandelend langs de royale rentenierswoningen, waar waarschijnlijk ook notabelen en oud-boeren woonden die weinig op hadden met de conservatieve stroming in hun dorp, bereik ik over een leempad door een groenstrook de weg. Over Elens, nog zo'n oude wierde, die zich nadrukkelijk in het landschap verheft, loop ik terug naar Vierhuizen. De weg is aan beide kanten omzoomd met witte abelen, een boomsoort die vanuit Zuid-Europa en Azië vanaf de zeventiende eeuw is geïntroduceerd in Nederland. De boom kan goed tegen zilte zeewind.

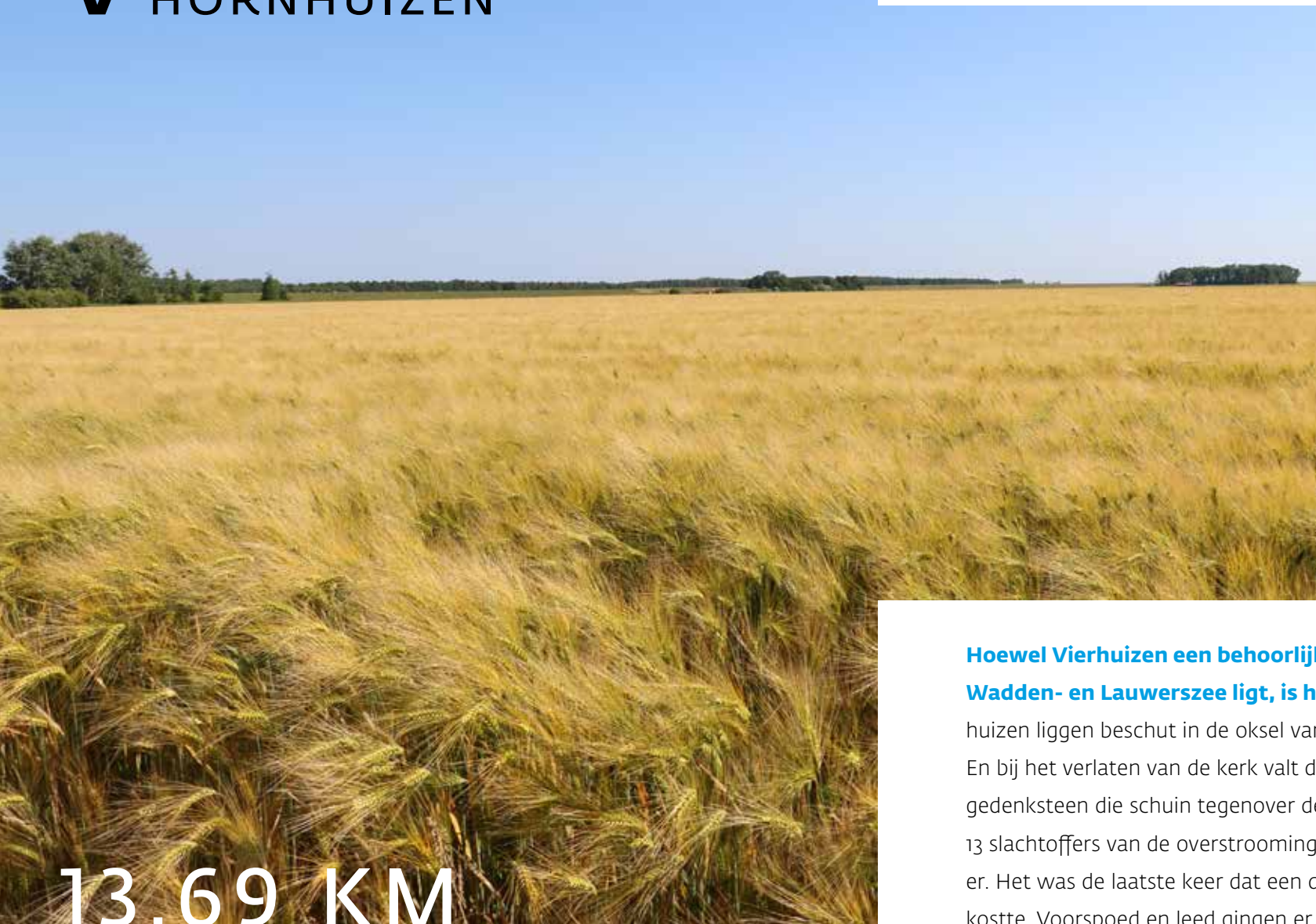
ROUTE-INFORMATIE

Startpunt kerk Vierhuizen. Met rug naar kerk naar Hoofdstraat en rechtdoor, vervolgens vrijwel direct ← LA Dijksweg. Uitlopen tot schelpenpad dat in een halve maan om kerk heenloopt naar eindpunt. Komt uit op landweg RA → en vervolgens ← LA naar boerderij Beusum, over erf Panserpad en op T bij 40 ← LA naar 50 • 87 (smal kerkepad tussen huizen door) • 91. Voor brug Houwerzijstervaart RA → Pieter van Lunepad, gaat over in Hollemanstraat. Op splitsings rechts aanhouden Gangstraat en op Hoofdstraat RA → naar Theemuseum. Terug over Hoofdstraat. In bocht 93 ← LA Zwarteweg. Bij 91 RA → • 90 • 65 • 62 (door Asingapark, einde park RA → naar Borgweg, rechtdoor tot kruising). ← LA Asingastraat naar kerk Ulrum. T Markstraat ← LA en direct RA → Kerkstraat. Over kerkerrein naar Kerkpad. Met rug naar de kerk verlengde van Kerkpad H. Scholtestraat naar Noorderstraat. Op kruising ← LA gaat over in Elensterweg. Kruising met Stationsweg rechtdoor en volgende straat (eveneens Elensterweg RA). Na bocht naar rechts op Spoorstraat ← LA en vervolgens leempad ← LA door ruilverkavelingsbosje. Komt weer uit op Elensterweg RA → en vervolgens na wierde Elens ← LA Menneweersterweg, na kruising over Hoofdstraat naar Vierhuizen en startpunt bij kerk.

TRAJECT

VIERHUIZEN NAAR HORNHUIZEN

13,69 KM

DE ZEE NEEMT EN GEEFT IN OVERVLOED

Hoewel Vierhuizen een behoorlijk eind van de teruggedrongen Wadden- en Lauwerszee ligt, is het zilte verleden nooit ver weg. De huizen liggen beschut in de oksel van de overbodig geworden zeewering. En bij het verlaten van de kerk valt de blik op de eenvoudige, grimmige gedenksteen die schuin tegenover de entree staat. 'Tergedachtenis aan de 13 slachtoffers van de overstroming der Westpolder op 13 jan. 1877', staat er. Het was de laatste keer dat een dijkdoorbraak in Groningen levens kostte. Voorspoed en leed gingen er vaak hand in hand.

Het dorp doezelt nog, de kerk baadt in het licht van de vroege ochtendzons. Een warme wind uit het noordoosten suist door de bomen. De mussen in de hagen tsjilpen. Het dorp staat in ruststand, net als de wieken van de monumentale achtkante stellingmolen De Onderneming. Kerk en molen tekenen het karakteristieke silhouet van Vierhuizen. Beide steken met kop en schouders boven de rest van de bebouwing uit. Een verbond tussen godvruchtigheid en ondernemingszin, dat in deze streken eeuwenlang innig samenging. Nu is de

kerk eigendom van Groninger kerken en is de molen in bezit van Het Groninger Landschap. Beide gebouwen staan symbool voor de nieuwe rol die ze spelen in het cultureel en historisch erfgoed.

Ik verlaat het dorp door de achterdeur, de weg voert door de dijkcoupure naar de Westpolder waar het anderhalve eeuw geleden zo gruwelijk mis ging. Na eerdere inpolderingen hadden de herenboeren, bestuurders en notabelen hun zinnen gezet op een nieuwe stukje opgeslibde kwelder. Een mengsel van klei en zand, dus

vruchtbare grond die een belofte van vooruitgang inhield. Meer akkerbouw, hogere productie en een voorziene verdere stijging van de welvaart. Vanuit Vierhuizen richtte de blik zich naar het noordwesten. Minimaal twee kilometer terreinwinst in de strijd tegen het water. Wie nu kijkt ziet alleen landbouwgrond en in de verte het groen van het volgroeide Vierhuisterbos dat in korte tijd aan de zeebodembodem is ontsproten.

Er is wat verbeelding voor nodig om het vroegere landschap voor de geest te halen, dat is een stuk

makkelijker als ik een uur verderop op de Ommelanderzeedijk sta en uitkijk over de kwelders bij het Vierhuizergat. Zo moet de Westpolder er rond 1870 hebben uitgezien. Eerst passeer ik Torum, een boerderij gebouwd door herenboer Roelf Eyes Torringa, tevens voorzitter van het polderbestuur. Hij stond aan de wieg van de inpoldering die in 1874 startte. Al tijdens de inpoldering ging het mis. Op 22 maart 1874 sloeg een onverwacht hoge watervloed de woonketen van het werkvolk stuk tegen de juist opgeworpen dijk. Dertien polderjongens lieten het leven. Bij

hun dood werd niet lang stilgestaan. Een gedenksteen kregen ze niet. Bij een stormvloed die drie jaar later de nieuwe dijk op een aantal plaatsen doorbrak en de polder volledig onder water zette, verdrongen dertien bewoners en één logé. De dertien inwoners van de Westpolder zijn in een massagraf bij de kerk van Vierhuizen begraven. De slachtoffers waren vooral boerenarbeiders en hun gezinsleden. Hun behuizing was uit enkelsteen opgetrokken en dus een makkelijke prooi van de golven.

Torum weerstond de golven, net als de andere boerderijen. De ramspoed had echter het nodige gekost. Toringa zag zich genoodzaakt de pas door hem gebouwde boerderij met voornaam voorhuis te verkopen. Hij was bang dat bij een volgende overstroming hij aansprakelijk zou worden gesteld. De naamkeuze van de boerenplaats was misschien al niet een gelukkige. Het is genoemd naar een stadje in het verdrongen land van de Dollard. De nieuwe eigenaar was Derk Roelfs Mansholt uit Meeden. In 1908 werd hier de latere landbouwminister en grondlegger van het Europees landbouwbeleid Sicco Mansholt geboren. Uit zijn memoires: 'Ik herinner me zo goed hoe je op een mooie voorjaarsmorgen op zondag met je ouders en beide zusters en broers op de dijk zat en over het wad tuurde. Je keek niet alleen, maar je hoorde het wad en je rook het.'

Op latere leeftijd keerde Mansholt zich tegen de uitwassen van de grootschalige landbouw en de teloorgang van het landschap en de verschraling van de biodiversiteit die zij met zich meebrachten. De boeren in de Westpolder zien

zich voor grote uitdagingen geplaatst. De een kiest het pad van verdere automatisering, technische innovaties, maximale inzet van in hun ogen noodzakelijke bestrijdingsmiddelen en grootschalige productie. De ander, zoals Jacobien Louwes en haar dochters, stapt over op biologische landbouw, meer diversificatie en zoekt naar een balans met de natuurlijke omgeving en de historie van Wad en land. Jacobien ontwierp een wandelroute door de drie polders die Vierhuizen omgeven. De rijke geschiedenis van de streek voedt en inspireert haar en ze vertelt er graag over. Ook aan haar gasten, want op Nieuw Midhuizen, dat tegen de zeedijk aanligt bij het Vierhuizergat, drijft zij een logement. Ze schrijft in de tekst bij het Drie Polder Pad: 'Als u tijdens deze tocht op verschillende dijken staat en uitkijkt over het land, beeldt u zich dan eens in dat u het zoute water van weleer ruikt, de branding en de zeemeeuwen hoort. Stelt u zich eens de dreiging van het woeste water voor tijdens de verschillende stormvloed.''

Vanaf de dijk bij het Vierhuizergat is het zicht op de kwelder en rijdsdammen, de achtergelegen Waddenzee en in de verte Schiermonnikoog, oogstrelend. De zang van plevieren is balsem voor het gemoed. De rijdsdammen waren eeuwen lang een belangrijk wapen in de verovering van land op de zee. Om het aanslibbingsproces te versnellen werden rijdsdammen aangelegd, gemaakt van wilgentenen. De dammen zorgden voor een afname van de stroomsnelheid, waardoor de slibdeeltjes bezonken en het land sneller kon worden ingepolderd. Het werk

bestond uit palen slaan, rijshout vlechten, greppels graven, dijk ophogen en basaltblokken plaatsen. Zwaar werk dat tot in de werkverschaffing zijn tol onder arbeiders eiste. Bij laag water is het mogelijk een pad door de kwelder te volgen, een nadere kennismaking met het kustgebied zoals het er rond de jaartelling bij lag. Aan de voet van de dijk ligt eendenkooi Nieuw Onrust. De kooi is rond 1897 met de hand gegraven en bestaat uit vier vangpijpen en een kooiplas in het midden. Tamme staleenden lokten er hun soortgenoten. Met veel geduld werden de wilde eenden vervolgens de vangpijp met aan het eind een kooi ingelokt, die de kooiker vervolgens dichtdeed. Jaarlijks werden er wel drie- tot vijfduizend eenden gevangen die vervolgens op het bord in binnen- en buitenland belandden. Tegenwoordig is het Groninger Landschap de eigenaar en hoeven de eenden niet meer voor hun leven te vrezen. Het is een veilige rustplaats voor vogels van diverse pluimage.

Even verderop loop ik een graspad schuin de dijk af naar vakantiehuisje Noord Bromo. Daarlangs loopt een veldweg rechtuit naar de Oude Provinciale Dijk. Ik heb al even gebeld met de eigenaren, familie Van Tilburg. Hun melkveebedrijf is volledig biodynamisch en levert volgens een bord aan de weg 'de lekkerste zuivel' onder de merknaam Waddenmax. Zij vinden het goed als wandelaars hun 'koeienpad' gebruiken. De boeren in de Westpolder werken samen om door de aanleg van speciale brede akkerranden de veldleeuwierik een goede biotoop te bieden. Het werkt, want ik hoor ze boven mij pruttelen. Zo blijkt het nieuwe land een voorportaal voor

een vruchtbare nieuwe toekomst en vinden er volop experimenten plaats om tot een duurzamere verhouding tot de omgeving te komen. Boerderij Westerhorn ligt ingeklemd tussen twee kolken, de landschappelijke getuigen van een eerdere dijkdoorbraak. Het water kolkt dan met zoveel kracht door de opening dat er een diep gat aan de binnenzijde ontstaat. Het mag een mirakel heten dat Westerhorn gespaard bleef. Als ik vanaf de weg om me heen kijk tel ik maar liefst vijf kerktorens. Voor me uit steekt de gele torenspits van Hornhuizen uitnodigend boven het groen uit.

Ik loop langs voornaam boerderijen parallel aan de oude zeedijk het dorp binnen. Op de hoek staat een rechthoekig uit de kluiten gewassen opvallend blauw pand. De voormalige dorpskroeg was bijna gesloopt tot grafisch vormgever en docent aan de Rietveld Academie Erik Wong er lucht van kreeg. Hij bouwde de oude herberg om tot een vrijplaats voor creatieve denkers en doeners. Inmiddels heeft hij Wongema verkocht aan Wilbert van der Kamp die in dezelfde geest het werk voortzet. Er zijn geregeld workshops, schrijfweken en inspirerende sessies. Tussen Wad en polder is volgens de website de herberg van de toekomst gecreëerd. In de zomer is Wongema zeven weken open voor langslapers en vroege vogels. Een kamer of bedstee is die maanden bijna altijd beschikbaar, al kan vooraf boeken geen kwaad. Want Wongema is populair. Een inspirerende plek voor vaste gasten en passanten. Als ik voorbij loop is er net een schrijfwEEK aan de gang. Wie weet steek ik er nog wat van op. Koffie, thee en limonade staan uitnodigend klaar. De energie, hartelijkheid en levensvreugde spat er

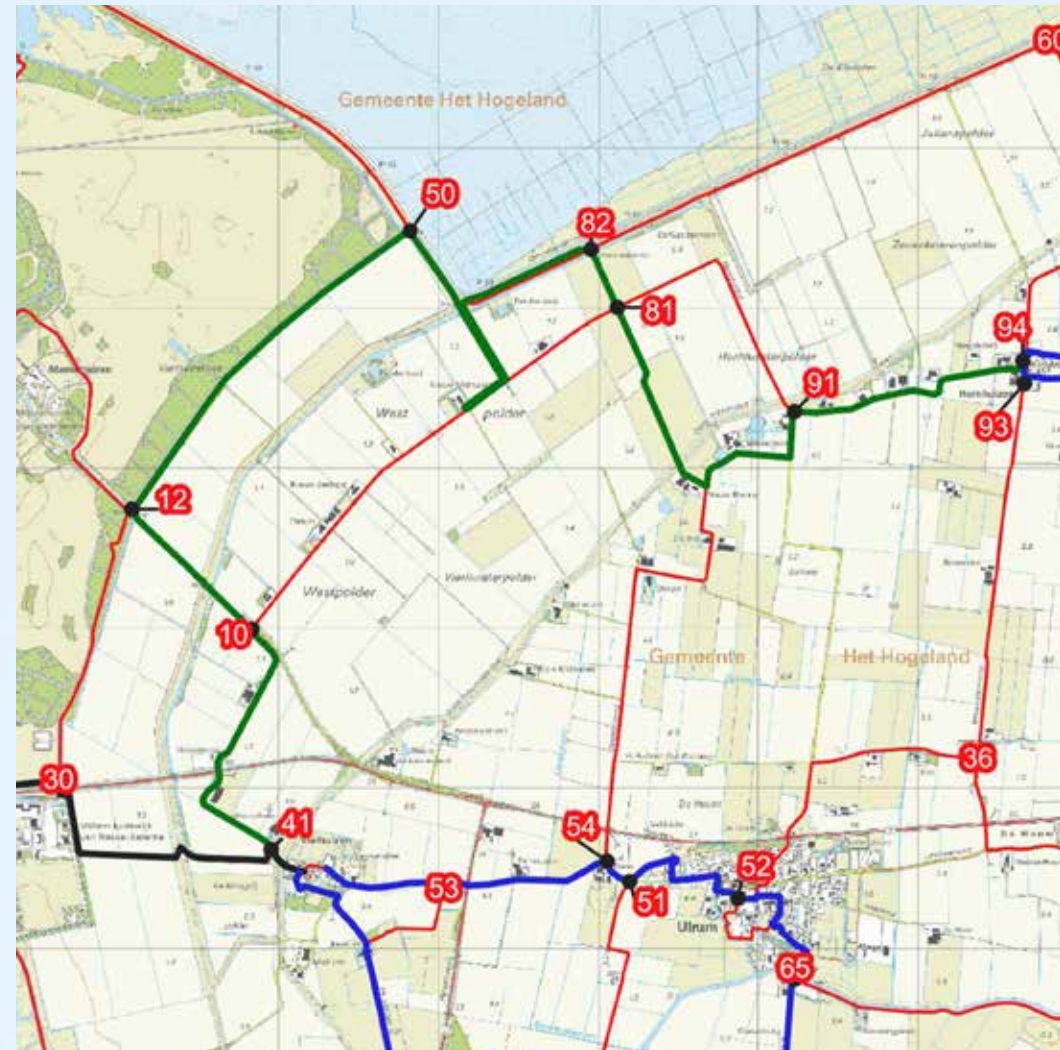

vanaf. Vandaar die fel blauw geschilderde muren als uitroepteken, dat vandaag op deze zonovergoten dag naadloos overgaat in de azuurblauwe, wolkenloze hemel.

ROUTE-INFORMATIE

Startpunt kerk Vierhuizen. Met rug naar de kerk rechtdoor naar Hoofdstraat en Hoofdstraat vervolgen. Bij 41 • 10 • 12 • RA → onder dijk langs vervolgens over dijk Kustweg (eventueel vervolgen rechtdoor voor bezoek

aan Nieuw Midhuizen • einde op T Westpolder RA → en weer terug naar Ommelanderdijk). Op dijk ← LA of RA → (afhankelijk van het feit of ommetje naar Nieuw Midhuizen is gemaakt) naar eendenkooi Nieuw Onrust, dijk oplopen en bij paal 82,5 kilometer pad schuin naar beneden naar vakantiehuis Noord Bromo. 82 • 81, Westpolder oversteken over verhard koeienpad over erf boerderij Van Tilburg (Waddenmax). Op weg ← LA Ommelanderdijk naar 91 • 94. Eindpunt kerk Hornhuizen.

RONDWANDELING

HORNHUIZEN

15,12 KM

EEN ADEMBENEMEND VERGEZICHT

Hornhuizen is van wat jongere datum als Vierhuizen en Ulrum. Het ligt op een kwelderwal die zich vier eeuwen later vormde. Dat was rond 1100, net in de periode dat kloosterorden uit het zuiden interesse kregen in het nieuwe land.

Daar was vruchtbare grond in overvloed en de adellijke herenboeren waren bereid tot forse donaties voor hun zielenheil. Hun kinderen, die geen grond of bezittingen konden erven, vonden vaak plek in het klooster. Een troostrijke gedachte. Oldeclooster en Nijenklooster vestigden zich rond 1200 in buurdorp Kloosterburen. De monniken brachten het land in cultuur, wierpen dijken op en legden zijlen aan.

De dorpen liggen als een aaneengesloten rij op de kwelderwal. Hornhuizen grenst aan Kruisweg, Kloosterburen en Molenrij. De kerk is rond 1170 gebouwd als onderdeel van het naburige Oldeklooster. Dat klooster is in 1163 gesticht vanuit het klooster Mariëngaarde bij het Friese Hallum. De Norbertijnen hielden zich actief bezig met het inpolderen en bewerken van het land, het bouwen en beheren van dijken en het afvoeren van overtollig water door vergraven van maren en aanleggen van zijlen. De exploitatie ging voorspoedig.

Al in 1204 trokken monniken vanuit Oldeklooster naar een buitendijkse wierde ten noorden van Wehe waar zij het Nijenklooster stichtten. De lekenbroeders en nonnen bleven achter in het Oldeklooster. Daaromheen ontstond Kloosterburen. Het is een katholieke enclave gebleven in een, na de reformatie en vorming van de Republiek, protestantse omgeving. Rond 1250 komt de volgende dijk tot stand op de noordelijker gelegen kwelderwal, waardoor nieuw land kon worden ontgonnen. Het betrof de eerste doorlopende dijk die de noordkust

helemaal bestrijkt. In het begin lagen de boerderijen van Kleine Huisjes en Broek buitendijks. Zij werden al snel alsnog voorzien van een zeedijk. Rond 1500 gaf de kloosterorde de aanzet tot de bouw van een korenmolen, tussen beide kloosters in. Daar omheen vormde zich het gehucht Molenrij. Op deze rondtocht doe ik al deze in de geschiedenis met elkaar verbonden plaatsen aan. Mooi te zien hoe de invloed van de zee de inrichting van het land bepaalde.

De streek dankt haar naam het Hogeland niet aan heuvels of stuwwallen, maar aan de kwelderwallen en de jonge zeebodem die minder ingeklonken was dan veengrond. Wie op een hoogtekaart naar Groningen kijkt ziet dat de kuststrook zich een paar meter verheft boven het middelste deel van de provincie. Het is net een bord waarvan de rand het Hogeland vormt. Het is precies het verschil tussen natte of droge voeten en de grond is buitengewoon vruchtbaar. Graan en aardappelen, maar ook andere akkerbouwgewassen, doen het er goed. Tijdens de ruilverkavelingen in de jaren zeventig en tachtig zijn de dorpen voorzien van een groene garnering waardoorheen het prettig lopen is. Ook al staat de zon te branden aan de

hemel, er zijn genoeg momenten om in de schaduw van het bladerdak koelte te vinden. Het pad biedt uitzicht op graanvelden en aardappelakkers, een boomloze vlakte tot aan de horizon waar zich een nieuwe strook groen rond dorpen aftekent waaruit torenspitsen omhoog steken. De bomen accentueren de weidsheid van het omliggende land. De dorpen verzorgen het groen, en hechten kennelijk aan speeltuinen die met zichtbare liefde onderhouden worden. Bij Kruisweg is rechts van de weg voor de brug over de Juliana tocht een parkje aangelegd met boterbloemen, margrietten en koekoeksbloem. Een insectenhotel vormt het middelpunt. De tuin staat volop in bloei, een plek om op adem te komen en van de zoete geuren te genieten.

Langs de Uilenestermaar wacht een boomloos landschap tot aan de Munnikeweg die de nabijheid van het vroegere kloostergoed aankondigt. Een haas hobbelt door het veld. De oren steken net boven het gras uit, net zoals de kerktoeren van Kloosterburen voor mij uit boven de bebouwing zichzelf zichtbaar maakt. Als ik voorbij loop, drukt de haas zich plat tegen de grond, de oren ingeklapt. Vanuit de gedachte, als hij mij niet ziet, zie ik de haas ook niet.

De oude kloosterkerk in Kloosterburen vervingen de protestanten in de zeventiende eeuw door een nieuwe kerk. Die werd gesloopt in 1815 en dertig jaar later vervangen. Dat viel vrijwel samen met de bouw van de Sint-Willibrorduskerk die de springlevende katholieke gemeenschap liet ontwerpen door de vooraanstaande architect Pierre Cuypers. Het neogotische gebouw domineert de omgeving. Van het klooster rest nog de gelijknamige kloosterboerderij die de kleurige kloostertuin flankiert. Het is alsof de oase zich opent als een juwelendoos vol glimmende edelstenen. Korenbloemen, margrietten, klapprozen en papavers schitteren. Kruiden zoals dragon, tijm, look en munt geuren in de vakken. In de sloten kwaakt een kikkerkoor alsof ze de eredienst luister bijzetten. Het pad slingert zich door de tuin.

De monumentale boerderij die nu de naam Oldeclooster hoog houdt, is in 2021 door een coöperatie onder de naam Klooster&Buren gekocht. Het is een burgerinitiatief dat modern nabuurschap een plek wil geven en de boerderij beschouwt als stuwend middelpunt daarvan.

Door het vlakke land gaat het langs een paar grote herenboerderijen die op huisterpen staan over een landweg en fietspad naar Kleine Huisjes. Ik loop langs de Broekstermaar, een restant van een waddenkreek, zomaar de voorlaatste bewoningsrij voor de zeedijk op. Rietzangers kwetteren in de met riet afgezette oever. In de brede berm bloeit het laatste fluitenkruid, de boterbloemen en rode klaver nemen het stokje over. De wind ritselt door graan en riet. Het is een meditatief landschap, ver weg van dieseldampen, rookpluimen en verkeersdrukke. In de verte zie ik bij Kleine Huisjes een bus rijden, dat is een zeldzaamheid in deze streken. De ruige rand van Nederland. Het is er goed toeven, maar er is ook krimp, armoede en verval.

De boeren uit De Marne liepen voorop met moderniseren van bestaande landbouwmethoden en het vergroten van het akkerbouwareaal. De welvaart nam na 1750 sterk toe, de boerenstand won aan invloed ten koste van de adel. Alle adellijke borgen zijn in de daaropvolgende anderhalve eeuw afgebroken met uitzondering van Verhildersum bij Leens. Boeren vervingen in

de negentiende eeuw de traditionele kop-halsromp boerderijen door statige villa's met siertuinen en priëlen. De landarbeiders vestigden zich in de achterafstraatjes van nederzettingen als Broek, Kleine Huisjes en Kruisweg. Het recht van opstrek legde de boeren geen windeieren. Volgens dit Oud-Ommelander landrecht mochten grondbezitters het recht van eigendom claimen op nog niet in cultuur gebrachte gronden in het verlengde van hun land. Dat vormde de motor onder de inpolderingen.

Aan de linkerhand in het veld tussen Broek en Kleine Huisjes verheft zich een 3 meter hoge bult in de akker. Het is of een vlieterp waar de boeren met hun vee heen konden vluchten bij hoog water of een verlaten wierde. In Kleine Huisjes picknick ik in de schaduw van ruisende essen, die hier gelukkig nog niet zijn aangetast door de essentakziekte die elders complete bossen ruïneert. De tafel en bank zijn onlangs in de verf gezet. Twee oude opgeknapte VW-busjes met rieten picknick mand op de imperiaal rijden voorbij. Een nostalgisch arrangement dat wonderwel in dit tijdloze landschap past. *Un samedi à la campagne*. Heel even sluit ik mijmerend de ogen. Ik ga op in de geuren en geluiden. De wind die eeuwig waait, de zee die al honderduizenden jaren op het land klopt, soms

binnenvalt en dan weer terugwijkt. De ijstijden die komen en gaan. Het zijn de raadsels van het bestaan die als losse gedachteflarden door het hoofd schieten en ook weer oplossen. Na een slok water, gaat de voetreis verder.

De Dijksterweg schampt pal boven Kruisweg de Oude Provinciale Dijk. Bij biologisch aardappelboer Boraholm sla ik de veldweg in terug naar Hornhuizen. Ik heb de stevige noordenwind nu in de rug. Het is alsof ik op handen wordt gedragen naar de eindbestemming. Een fazant fladdert op uit de berm. Ik weet niet wie meer schrikt, de vogel of ik. Het hart klopt me in de keel. Vlak na galerie Gewaagd wacht de kerktoeren. Drie vrouwen stappen de kerk uit. 'We hebben net de toren beklommen.' Dat moet u echt doen. Het is fantastisch.' De kerk heeft het nodige meegemaakt in haar bijna duizendjarig bestaan. In 1247 is het godshuis volledig afgebrand in de strijd tussen rivaliserende stromingen in het gewest Hunsingo. In de kroniek van Bloemhof refereert abt Menko aan de brandschatting. De nieuwe kerk is in 1850 afgebroken en vervangen door de huidige. De toren is nog vijftiende-eeuws al is de koepel van recentere datum. De lantaarntoren is nog altijd een baken voor de scheepvaart. De felgele kleur met rode accenten vergroot de zichtbaarheid.

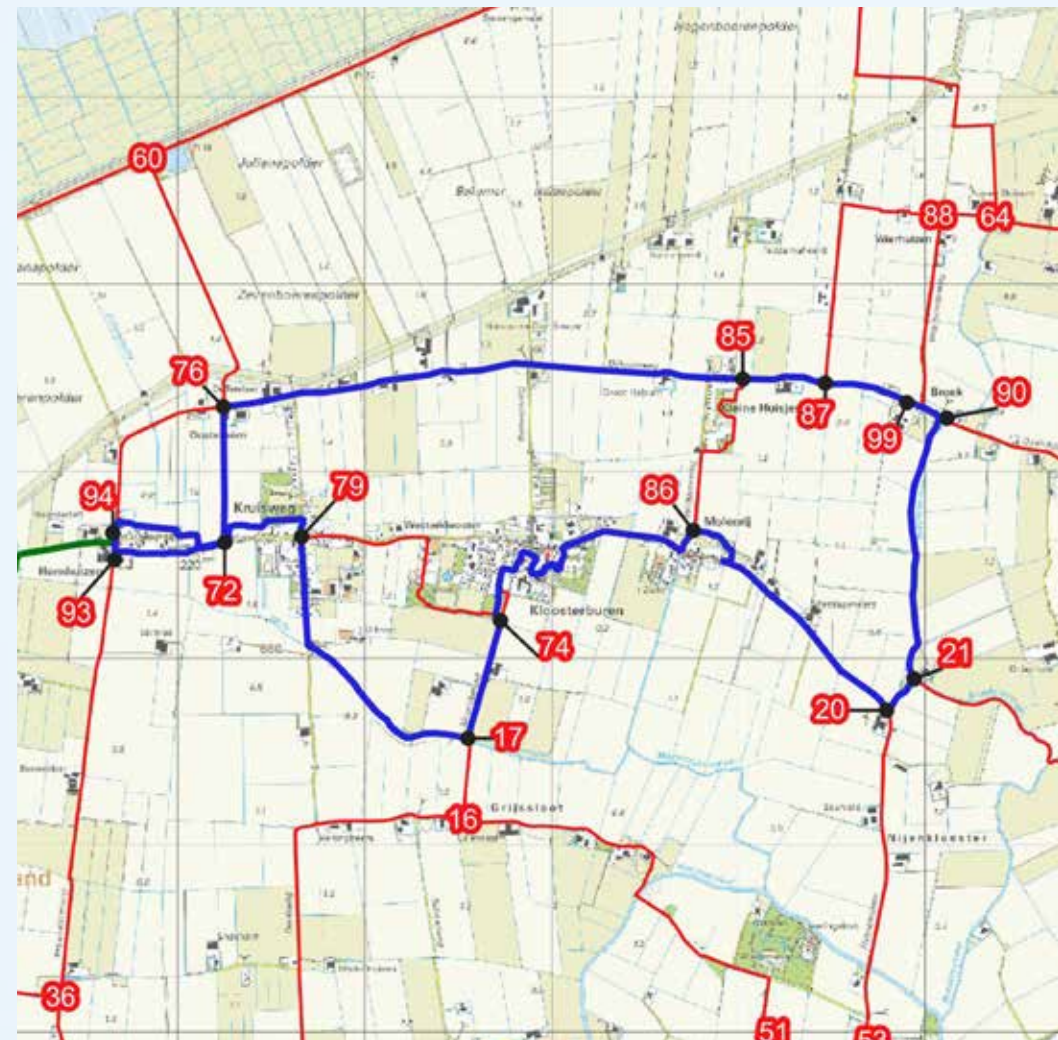
De kerk is overdag altijd open, de toren op eigen risico te beklimmen, vermeldt het bord naast de lage toegangsdeur naar de nauwe trapopgang. Het blijkt een waagstuk. De trap wentelt en het laatste stuk bestaat uit enkele houten ladders. Ik ben blij dat ik mijn rugzak heb afgedaan anders was ik zeker klem komen te zitten. Duizelig kom ik boven om te ontdekken dat de torenspits meedeint op de wind. Voor iemand met hoogtevrees niet bepaald geruststellend. Het uitzicht is het angstzweet meer dan waard. De patronen van het land, de vlakken met geploegde akkers, het groen van de tarwe en de rijen aardappels die strepen trekken tot aan de horizon. En daarachter in de verte de lijnen van de dijken en de wenkende zee. Het is een adembenemend vergezicht. Een verleden en toekomst die zich in het hier en nu aftekenen. Het is een gemeenschappelijke geschiedenis die de Waddenkustprovincies met elkaar delen.

Weer beneden in het portaal van de toren ligt het gastenboek opengeslagen bij de laatste notities. 'Heel verrassend. Hooooog!' en 'Machtig Moai!'

De klim nodigt ertoe uit de woorden met uitroepetekens te besluiten net zoals de toren zelf een uitroepetekens is op het Hoge Land. De kerken liggen als boeien in de getijdengeulen en markeren de route. Of zoals iemand het in het gastenboek van de kerk in Vierhuizen verwoordde: 'Alde fryske tsjerk, alde Grunningse wierde. It ferlinne is goud wurdich. Sûnder ferlinne gjin takomst.' En zo sluiten het Fries en het Gronings erfgoed elkaar in de armen.

ROUTE-INFORMATIE

Startpunt kerk Hornhuizen. Met rug naar kerktoeren ← LA en direct weer ← LA Fokkenspad 93 naar 72 • 79 • 17 • 74 • 86 • 20 • 21 • 90 • 99 • 87 • 85 • 76 • 72. Op Marneweg RA, gaat over in Borgweg die met bocht naar rechts en links blijven volgen. Vervolgens RA → wandelpad door bosje tot Dijksterweg. ← LA naar kerk Hornhuizen langs galerie Gewaagd. Op de hoek, schuin tegenover kerk, lonkt het terras van café en herberg Wongma uitnodigend.

FIETSROUTE

O VER KWELDER- RUGGEN & EEN VERDWENEN ZEE

55 KM FIETS +
4 KM WANDELING

LANGS DE RAFELRAND DOOR TERP- EN WIERDEDORPEN

Het zijn de terp- en wierdedorpen in Noordoost Fryslân en Noordwest Groningen die elkaar de hand reiken in deze fietstocht van Eastrum naar Hornhuizen. Het scharnierpunt tijdens de nadere kennismaking met een land gedomineerd door kwelderruggen, weidse vergezichten, een van de mooiste nationale parken in Nederland, het Lauwersmeergebied en kwelders is Vierhuizen. Een Gronings dorp op een wierde met middeleeuwse Friese wortels.

Voor de verhalen onderweg verwijs ik graag naar de afzonderlijke wandelverhalen bij de routes. In deze fietsbeschrijving volsta ik met de fietsknooppunten en de korte wandeling door de kwelder in de Peazemerlannen. Dat gebied ligt achter de dijk bij Peazens-Moddergat en maakt geen deel uit van het wandeltraject. Het is een onverwacht mooi stukje wildernis op de grens van Wad en vaste land. In de zomer zijn de kwelder, zomerpolder en slikvelden een eldorado voor vlinders en andere insecten die zich te goed doen aan de bloemen van kleurige zoutminnende planten zoals zeekraal, zeeaster, schorrekruid en gerande schijnspurrie.

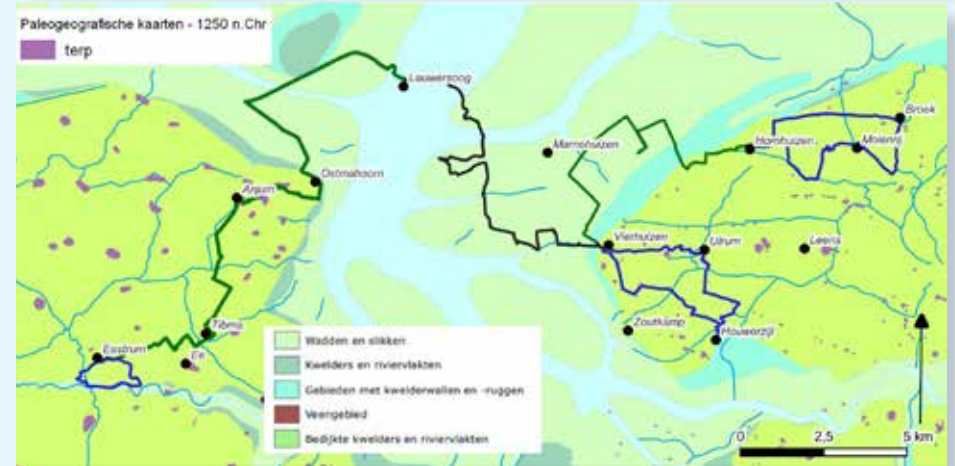
Die insecten en planten trekken weer een keur aan vogels aan zoals graspieper, putter en frater, terwijl het slik en de kwelder een tafeltje dekje vormen voor wad- en weidevogels. Kievit, grutto, tureluur, plevier en kluit voelen zich er thuis. Van

een onbewoonde vlakte is dus geen sprake, ook al groeit er geen boom. Het is een landschap voor fijnproevers. En die combinatie van zilte lucht, eeuwige wind en wolkenspel is in hoge mate verslavend.

It Fryske Gea heeft een wandeling uitgezet door de Peazemerlannen van 4 kilometer. Zie voor de beschrijving itfryskegea.nl/natuurgebied/peazemerlannen. Klik dan op wandelroute.

Startpunt Sint-Nicolaaskerk Eastrum. Met de rug naar de kerk Skoallestrjitte de terp af. Rechtdoor Tichelwei richting Dokkum. Bij 11 over Jaachpaad naar 82 • 49 (Ie) • 48 • 47 • 46 (Eanjum) • 45 • 04 • 44 (Peazens-Moddergat wandelroute door Peazemerlannen) • vervolgens langs dijk fietsen naar Lauwersmeer sluizen • 73 • 05 • 06 • 89 • 23 • 14 (Vierhuizen) • 10 • 09 • 11 • 12 • 19 (Hornhuizen).

EEN STUKJE GESCHIEDENIS:

APPENDIX

ZILTE PAD EASTRUM NAAR HORNHUIZEN OVERNACHTING & ETEN EN DRINKEN

IN DE BUURT VAN EASTRUM

- Hotel Abdij Dokkum
- Hotel Café-restaurant De Posthoorn • Dokkum
- Grandcafé hotel Van der Meer • Dokkum
- Vakantiepark de Schreiershoek • Dokkum

IN EASTRUM

- Refugio Sint-Nicolaaskerk
- Wolwinkel Selden Sa voor koffie/thee met wat lekkers

BIJ TIBMA

- Verblijfsaccommodatie Klein Humalda
- Kunst- en theetuín Cynewille

IN EANJUM

- Familie Postma B&B Eanjum
- Itery bij de Mûne
- 't Pakhús • appartement
- Hotel-restaurant Toxopeus
- Camperpark It Tún-hús
- It Boat Hús

BIJ DE SKĀNS- OOSTMAHORN

- Landal Esonstad
- Brasserie De Waegh
- Pizzeria Uccello
- De Gouden Stek • Café-restaurant
- Meerdere vakantiehuizen • zie accommodatie websites

IN LAUWERSOOG HAVEN EN ROBBENOORT

- Waddengenot aan Zee • restaurant
- Restaurette Schierzicht en logement Schierzicht
- Restaurant 't Ailand Lauwersoog
- Meerdere vakantiehuizen en appartementen • zie accommodatie websites
- Strandpaviljoen MeerZicht

IN VIERHUIZEN

- B&B D'olle Pastorie
- Roompot Glamping Lauwersmeer

BIJ VIERHUIZEN

- Logies Nieuw Midhuizen
- Vakantiehuis Noord Bromo
- Vakantiehuis Waddenhorn

IN ULRUM

- B&B Bij de kunstenaars
- Bed en Breakfast Het Tuinhuis
- appartement De Vossenburg
- B&B De Hugt

IN HOUWERZIJL

- Restaurant en Theemuseum De Theefabriek
- Logies De Sarieshut
- Ollediek vakantieverblijf

IN HORNHUIZEN

- Noorderloft appartement
- Herberg Wongema (in zomerseizoen logies)
- Tiny house bij de Borg

IN KRUISWEG

- B&B Kwellerkwint

IN KLOOSTERBUREN

- B&B Raadhuis
- Herberg het Klooster
- Café-restaurant Willibrord
- B&B Bij Anne Wine
- Camping Bie Diek

IN MOLENRIJ

- Appartement De Sokkeraai
- Herberg-restaurant Molenrij

IN BROEK

- Logement tussen de geiten
- Kijk voor een overnachting ook bij het sympathieke netwerk van Vrienden op de fiets of op VisitWadden.nl
- De organisatie van het Ziltepad werkt ook aan een lijst met eten & logeren bij dorpelingen thuis. Deze is op te vragen bij ruth.tervoort@frysketsjerken.nl

COLOFON

Samenstelling, tekst en fotografie

Fokko Bosker

Redactie

Ruth ter Voort en Patty Wageman, directeur Groninger Kerken en de plaatselijke commissies Het Ziltepad in Eastrum, Vierhuizen en Hornhuizen.

Topografische kaarten met routes

Met dank aan Luitzen Nijdam, zie ook www.TopoKaartopMaat.nl

Vormgeving en productie

Ronald Boiten & Irene Mesu, Amersfoort

© 2023 Fokko Bosker | Groninger Kerken en Stichting Alde Fryske Tsjerken

De Ziltepad routegids is gemaakt in opdracht van Groninger Kerken en Stichting Alde Fryske Tsjerken en werd mede mogelijk gemaakt door:

- QOP Versnellingsagenda
- NBTC, Mondriaan Fonds
- Waddenfonds
- Vrienden op de fiets
- Provincie Groningen
- Provinsje Fryslan

Het Ziltepad is een initiatief van Groninger Kerken en Stichting Alde Fryske Tsjerken. Met het pad van kerk naar kerk langs de ruige rand van het noorden willen zij het erfgoed verbinden aan het landschap, de unieke dorpen, haar inwoners en het thema bezinning.

Meer info op de pagina www.visitwadden.nl/ziltepad

Over de stichtingen op www.groningerkerken.nl en www.aldefrysketsjerken.nl

Socials: @ziltepad

Het Ziltepad - Langs de ruige rand van het noorden - is een initiatief van de Groninger Kerken en de Alde Fryske Tsjerken. Zij hebben de schrijver van routegidsen, Fokko Bosker, gevraagd een route te ontwerpen en van verhalen te voorzien waarin de kerken, de zilte lucht, de dynamiek van de Waddenkust en nieuwe initiatieven t.a.v. zinging, stilte en bezinning centraal staan. De voormalige rafelrand ontplooit zich langs het Ziltepad tot een vooruitstreven voorland waarin het landschap als leidraad en inspiratiebron dient.

